

letnik IV
številka

4

**jezik
in
slovstvo**

1958/1959

Jezik in slovstvo

Letnik IV, številka 4

Ljubljana, 15. januarja 1958

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem števil)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Celjska tiskarna v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Uredniški svet: *dr. Tone Bajec*, NUK, Slovanski inštitut v Ljubljani (urednik za jezikoslovni del); *dr. Marja Boršnik*, *Marjan Javornik*; *Janko Jurančič*, *Uroš Kraigher*; *dr. Lino Legiša*, Ljubljana, Vrhovčeva 4 (urednik za literarnozgodovinski del); *dr. Joža Mahnič*, Ljubljana, Česnikova 28 (urednik za metodološki del in odgovorni urednik); *Stane Mihelič*

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani,

Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593,

tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani

štev. 600-70/1-67

Letna naročnina 450 din; polletna 225, posamezna številka 60 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 360 din;

za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina četrte številke

A. Bajec	Predlog in predpona za	97
Jožica Kragelj-Bibič	Rod Simona Gregorčiča	102
Jože Toporišič	Ritem v prozi	107
Janez Gradišnik	Še o nedoločniškem predmetu	111

Ocene in poročila

Ivo Frangeš	Ob pregledu hrvatske književnosti	115
Joža Mahnič	Druga knjiga Kraigherjevega Cankarja	117

Zapiski

I. D.	Sloveča lepa Hero v Abidi	120
Ivan Grafenauer	Kulturne povezave na velike razdalje	122

Slovníške in pravopisne drobtine

J. R.	Kdo ima prav?	126
Joža Meze	Zategadelj	126
L. Legiša	Pripomba k obliki vikanja	127
A. B.	Opomba uredništva	128
Ivan Tominec	O napačni rabi prirednega veznika in	128

PREDLOG IN PREDPONA ZA

Indoevropska osnova, iz katere se je razvil naš predlog *za*, je pomenila neposredno bližino. Vendar je že v balto-slovanščini prevladal pomen tistega, kar je *krajevno* zadaj, v praslovanščini pa je pristopilo še zaznamovanje časovno sledečega.

1. Prvotni *krajevni* pomen je ohranjen v vseh slovanskih jezikih, bodi da kaže s tožilnikom na predmet, za katerega je gibanje usmerjeno, ali z orodnikom na predmet, za katerim se kaj dogaja: stsl. *běžati za more*, za ženami *stoite*; sh. *neko se za list sakrije*, a *neko ne može ni za dub*; polj. *uderzywszy go za kark*, *wydry rzekami za wodą płyną*; rahel pomenski premik je že zaznaven v bolg. *ka blee jagně za majka*, *taka i Stojan za Milka*. Slov.: sonce zajde za gore, sestí za mizo, zlezem za peč, za pečjo je toplo, nas pravoverce bo zad za ajde deval (Ravnikar), starost je za petami, vse večere presedi za kartami, navihanec ima spet nekaj za bregom, ta jih ima za ušesi, vsi moški zijajo za njo, malo bi pogledal za otrokom (= popazil nanj), kamen nese za hrbtom, za pevkami ribič hiti, s prstom so kazali za njim, vsi so jo ucvrli za bežečim, bil je prvi za cesarjem, kričati za gluščem. *Krajevni* pomen je navsezadnje še zmerom v primerih: otrok je šel za materinim glasom, starec je pogledal za vremenom, hoditi za delom, brskati za napakami bližnjega, glad za zlatom.

Takšen pomen lahko vidimo tudi v naslednjih slovanskih zgledih, čeprav so se že oddaljili: rus. *za nim* (= na njem) *eta đurnája privýčka*, za *nim vodjatsja greški* (ima svoje slabe strani), za *tobój eščé dve knígi i sto rubléj* (dolžan si še), za *isključéníem rashódov* (po odbitku izdatkov), *u negó ni za sobój ni za ženój* (ne on ne žena nimata nič); polj. *za kom bóg*, za *tym ludzie*, za *dozwoleńiem twojem*; *lepszy młodzieniec aniżeli wdowiec*, bo za wdovcem dzieci (z vdovcem primožim otroke); dluž. *za dobrým stojaś* (stremeti), za *bóžym słowom* (po božji besedi), za *swójeju głowu byś* (svojejavl biti); sh. *ne ide mu posao za rukom*.

2. Časovni pomen je krajevnemu tako blizu, da včasí ne vemo, kje je pravzaprav prehod, ker ni jasno, ali je zaporednost zgolj *krajevna* ali že tudi časovna: par za parom se vrte, stopinjo za stopinjo ga je sledil, mož za možem pada, kaj za Vodnikom ne hodi? Časovni pomen je že izrazit: dan za dnem sem te čakala, najhujše je že za nami, za njimi nastopi sedem suhih let. Nekaj slovanskih zgledov: stolj. za *siódmym rokiem* (danes: po 7 letah); csl. *da ne vojujut za tri lěta* (skozi 3 leta); rus. *daléko zá sorok* (čez 40); polj. *za dzień co zrobić* (= *przez dzień*); dluž. *pěš raz za lěto* (petkrat na leto); bolg. *ozdravi go za den*; slov. za dobro četrť ure je stal pod gradom, ajda je bila za tri dni zúnaj, če je na sv. Uršule dan lepo, bo za tri dni dež, strast za kratko dogori in se upepeli, za malo korakov sem dospel na dom (Tavčar), za uro hoda smo tam. V vseh teh zgledih za pomeni toliko kakor čez. Prav poučen je Sovretov: *ta je za leto in dan zaplenil mu mnogo imetja*, ker jasno kaže pomenski prehod. Pove namreč, da je med letom naplenil imetja in ga je torej po letu dni imel toliko zaplenjenega. Vendar ta raba v slovenščini naglo peša, nekateri je menda sploh ne razumejo več. Vzrok je pač v dvoumnosti. Če rečem, da je zaspal za dobro uro, pomeni to 1. da je spal dobro uro in se potem zbudil, 2. da je čez dobro uro zaspal.

Drugačne vrste so zgledi: za advent je padlo čez kolena snega; za predpust se je nastanila v mestu. Približno isto bi mogli izraziti tudi z nekaterimi drugimi predlogi (proti predpustu, k predpustu, pod predpust), vendar je v zvezi s predlogom za poleg časovnega tudi močan namerni element.

Pomensko blizu, toda po nastanku različna je časovna raba predloga za z roditeljem. Razložiti se dá tako, da je čas nekakšno ozadje za dogajanje, gre namreč za čas, v katerega trajanje kaj spada: stesl. *za života jeho*; polj. *za ojców naszym*, *za dobrej drogi drwa wozić trzeba*; češ. *za stáreho krále bylo dobře*; slovaško *za rosy najlepšie sa kosí*, *za dávných časov*, *za starých bohov bol raz jeden král*; hs. *došao za vida*, *zaš' se ne šće oženiti za ljepote i mladosti tvoje*, *jabuke za rose ubrane*. V slovenskem knjižnem jeziku je raba zelo živa, ne velja pa to za vsa narečja: za mojga života (Dalmatin), za svojega žitka (prekmur.), priti za časa, za dne, za rana, za mraka, za sonca; za živa, za moje pameti, za mlada, za mladih nog, za prejšnjega župana, za Karla Velikega; daje rast vsem čudovitim podobam, rojenim za dne; na Preski so volkovi napadli konja že za dneva, za živega je bil vrtnar, za moje navzočnosti se to ni zgodilo, rimsko pravo za decemvirov, za Ludvika XIII. je zavladala lasulja, za turških vpadov ni bilo huje, ponoči je delal in za dne lenaril; za naših malih razmer ni pričakovati, da se obrne na boljše. Raba precej peša, drži jo še knjižna tradicija, potemtakem se ni čuditi, da navadno beremo: *za časa Habsburžanov* namesto *za Habsburžanov*. Isto dokazuje popolnoma napačni zgled: *že za prvega trenutka je gojila polno sočutje*.

3. Iz časovne rabe se dá razložiti vzročna (post hoc, ergo propter hoc): rus. *cenit' za um*, *ljubit' za krasotú*; polj. *ja za meša za zleho nie mam dnia wesołego*; sh. *ne valja za strah od ptica prosa ne sijat'*. Več zgledov je z orodnikom: rus. *za šumom* (= zaradi š.) *ne rasslýšal egó slov*, *zadéržka za dén'gami*, *za mólodost'ju let* (zaradi mladoletnosti); stčeš. *válel se nahým tělem po kopřívách*, *aby za tou bolestí minulo jej to pokušenje*; hs. *naricanje za mrtvima*; slov. *zakaj*, *zato*, *za božjo voljo*, *ne bom vam sodil za hofartnost* (Pregelj), *jočeš za dneve*, *ki so minili*, *za malenkost se ji je spačil obraz v srdu* (Bevk), *sram me je bilo zanj* (= zaradi njega); *zboleti za sušico*, *poginiti za lakoto*, *razjedala ga je žalost za sinom*.

4. Vzročnemu pomenu je blizu namerni; razložek je v tem, da posledica sledi vzroku, vtem ko je namen (cilj) nekje spredaj, mi gremo za njim in ga hočemo doseči: csl. *posla me po smoky*; rus. *stoját' v očeredi za hlébmom*, *ittí za vodój* (po vodo), *poslat' za doktorom* (po zdravnika); polj. *za zdrowie pić*; bolg. *rada za voda hodila*; *ti iskaš edna drugarka za do grob*; sh. *mnogo mu je više stalo za svojom sujetom negoli za čast i slavu naroda*; *za jade me oženila majka*, *Mitar se za u lov spravljáše*. V slovenščini je ta raba silno razširjena: *gredo v boj za domovino*, *za druge se trudiš*, *učil se je za gospoda*, *sam zase živi*, *fant ni za nobeno rabo*, *srce gori za drugega*, *vino ni za otroke*, *ta riba ni za jed*, *prav za nič na svetu nisi*, *to ni za velikana*, *ki se mu pravi Brdavs*, *pridna gosposinja mora za pero čez plot skočiti*; *lojtro bo za zid prinesel*, *za peseta kruha kos*; *če jablana lepo odcvete*, *bodo čebele za lipo dobro podstavljene* (da bi obirale lipo; Jalen); *kdor je dal zobe*, *dá tudi za zóbe*; *to je storil meni za ljubo*; *med njimi*, *ki so padli za malike*; *srce bije zanj*, *za žejo piti*, *služiti za plačilo*, *puške nosijo za zabavo*, *prav tega je treba za vrt*, *stikala uporabljamo za vključevanje*.

V tem primeru se lahko kopičijo predlogi: *še imam nekaj za v usta*, *sešila mu je gorkih jagnjičevin za krog ledij*, *saj nisi za med ljudi*, *venec za*

na grob, za med smeti pa še nismo, kruh za po poti, vzeli smo ga za čez noč, strašilo za v proso, nima kaj za v lonec, odloži pot za po praznikih, imaš kaj za pod zobe?

Različna raba predloga včasih pripelje do nejasnosti: sestra prosi za brata (zanj ali namesto njega); k tebi pride za kratek čas (za zabavo, za malo časa ali čez malo časa); mora se truditi za moža (da ga dobi ali namesto njega).

5. Predlog za rabi tudi za izražanje skupnosti v zakonu. Pri tem gre morda za finalnost, še verjetnejše pa je, da je prevladala predstava, da stoji žena za možem kot svojo naravno obrambo: rus. *ne umela ty žit' za hudid mužem, oná zamužem za inženerom*; polj. *ona nie chciała zań (išć), ona jest za panem Starościcem, poszła za niego*; češ. *dcera její za pana vdána, jsi-li za mužem čili svobodna*; sh. *pošla za starca; da se skoro mislim udomiti za nekakvim Asan-agom, vidi svoju kćer za carskim sinom udatu*. V slovenščini: *hčer za kmeta dati*; ohranjeno v rekle *zámož iti, zámož dati, zámožno dekle*.

6. Zelo pogosto izraža za zamenjavo, nadomestek, plačilo. Menda sta primerjana predmeta v zavesti nekako drug za drugim. Znan je stesl. zgled: *oko za oko*, tudi drugod jih je toliko, da se jih ne spleča navajati, zatorej se omejim samo na slov.: zamenjati hišo za vrt, prodati za drage denarje, kupiti za groš kruha, za dar svoj on je nepokoj prejel, za vino dati (denar), to imam za hvaležnost, za ženico dajte dragemu me na dom, milo za drago, fant služi za pastirja, biti za botra, za pričo, za gospodinjo, postaviti za župana, za svojega imeti, za doto bi dobil zvesto srce, za zlo vzeti, za mrtvo ležati, mene je bilo sram zanj (= namesto njega), za ves svet te ne dam; finalna barva prevladuje: slama za klajo, odrezati kruha za malico, to vrečo boš že vzdignil, če si za kaj.

7. Predlog za izraža tudi mero: hs. *ukopajte mene za sablju duboko*; polj. *za (= po, nad) kolana we krwi*; češ. *vyjeli proti knížeti až za dobrou míli*. Ti primeri očitno niso vsi enako nastali: vtem ko se nekateri dajo razložiti naravnost iz krajevnega pomena, stoje drugi namesto prostega akuzativa mere. Morda bi zgled za *seženj globoko* razložili kot *globino*, ki se konča za sežnjem, vendar se taki razlagi upira sh.: *na mah pade za (= do, oko) trideset Turaka*. V slov.: tudi za ped se ne umaknem, za las je ušel smrti, snega je za čevelj visoko, v steklenici je še za prst vina, to je za spoznanje več, za eno kozo se je uštel, za ješprenj debela uš, dober je domek, da ga je le za bobek.

8. Za izraža tudi tisto, za kar se primeš, zgrabiš: sh. *vô se veže za rogove, a čovek za jezik*; rus. *vzjat'sja za rabotu*. V slovenščini ob glagolih prijeti, držati, zgrabiti, privezati itd.: za bele roke se vodita, leva je za grivo zgrabil, pes ga je popadel za meča, otroci so se prijeli za roke, za rokav pocukati, za delo prijeti, za nos voditi, kmeta se pričkata za mejo, za besede se lovita.

9. Za zaznamuje predmet, na katerega se nanaša dejanje. Tako na splošno izraženemu odnosu je seveda težko najti izvor: zanj družba ne mara, vem za mladenko, zate bomo že skrbeli, prepirati se za prazen nič, pravdati se za oslovo senco, vprašati za svet, slišal sem za tisto stvar, zate nič ne rečem, vem za vse tvoje grehe, ustrašil se je za svojce, za računanje se te ne bojim, zahvalim te za pisanje, postava velja za vse, kmete so goljufali za zemljo, za kožo mu gre, vsi smo za to, izbirčen za jed, kriv za poraz, veselje za petje, slep za vse device, radoveden za te stvari. Predaleč gre Pregljev: poslušam za lepo, našo besedo.

10. V južnih slovanskih jezikih izraža za tudi zaklinjanje: bolg. *zá-boga, za tvoeto poslušanie zapovědam ti*; slov.: za božji čas, za primoj je obljubil, za vse peklo (za vruga, za hudiča), koliko me že stane ta fant! »Za ves svet in še za pol Amerike!« tako se je včasih začudil oče.

11. Včasih se je ukoreninila tuja raba, čeprav je knjižni jezik ne dovoljuje. Tako se n. pr. sliši in bere: *odpotovati za Pariz* (po sh.).

V vseh modernih slovanskih jezikih z izjemo hs. in bolg. področja nahajamo rabo: *kaj je to za (en) človek?* Rus. *čto eto za čudo čudnoe, čto on za čelovek, čto za ljudi;* polj. *co to za jeden? co za služba boža była w Grecyi.* Ta isti germanizem, če je res germanizem, nastopa tudi v litovščini. Vsekakor gre še za čisto slovansko rabo (zamenjave po t. 6) v češ. zgledu: *což v zemi za obyčej jest.* Nemški vpliv je morda šele v prestavitvi *co za obyčej v zemi jest.*

Za tujo imamo tudi rabo predloga *za* pred nedoločnikom ali odvisniki, ki stoje namesto nedoločnika, baje po ital. *per* ali nem. *um zu: imam dosti za delati*, sh. *za moči odrediti, za da se pomognu.* Toda podobno nahajamo tudi v bolg., ki je vendar obema vplivoma dokaj odmaknjena: *Georgij mu gotvjaše momy za da si izbere nevěsto.* Vsekakor gre za finalno rabo, opisano pod točko 4. Ker se nedoločnik lahko rabi nominalno (govoriti je srebro, molčati zlato), je docela naraven in razumljiv prehod: *dal sem otroku konjička za igračo — za igranje — za igrati se — za da se igra.* Tujega vpliva seveda ne gre tajiti, vendar ni dvoma, da je nova raba našla na slovenskih tleh vsaj nag-njenje za takšno izražanje, zasnovano v finalni rabi predloga. Priznati je treba, da je le prav majhen razloček in samo korak od: *za hojo se te ne ustrašim* pa do *za hoditi se te ne ustrašim.* Pri vsem je še popolnoma neraziskana vloga namerilnika, ki nastopa namesto nedoločnika pri izražanju namena. Pri današnjem mešanju obeh imenskih oblik v slovanskih narečjih ni izključeno, da predlog *za* samo krepi finalni pomen, prešibko izražen v pešajočem supinu.

12. Predlog *za* rad sestavlja prislove, to dragoceno zakladnico okamnin in pričo nekdanje rabe: *zabadava* (belokr.), *zastonj*, *zač* (zakaj, Istra), *zadelj*, *zadobe*, *zagoda* (= zgodaj), *zadosti*, *zaistino* (narečno zaisno), *zajtra*, *zakaj*, *zalašč*, *zapored*, *zaprva*, *zarad*, *zarana*, *zared(i)* vstati, *zasedobe*, *zasihdob*, *zasihkrat*, *zaskokoma* (v galopu), *zasuhoma* (ob suhem vremenu), *zaman* (za v manj), *zavred* (zgodaj; prekmur.). Naš *zavoljo* je verjetno pod nemškim vplivom. Na to bi zlasti kazala raba, ko sta obe sestavini še ločeni: *za božjo voljo, za njih hudobije voljo.* Samostalni utegne odpasti in se ustvari videz, da se za v vzročni rabi veže z roditelnikom. V Katekizmu začenja Trubar: *za volo tujga svetiga rojstva* (reši nas, o Gospod), potem pa nadaljuje: *za tujga zla potu kervaviga, za tujga zla na križi terplena, za tujga od te smerti vstanena, v nebu hojena...*

Sestavljenk s predpono *za* je okoli 1600, morda z upoštevanjem vseh novoknjižnih tvorb do 2000. Delimo jih na več pomenskih skupin. Pri tem je treba opozoriti, da samo pri eni četrtini sestavljenk lahko ugotovimo posebno pomensko tančino, sicer pa predpona rabi za perfektivacijo nedovršnikov. Seveda posamezne sestavljenke nimajo samo po enega pomena, dosti jih je takih, ki jih moremo prišteti različnim skupinam.

1. V prvo skupino štejem sestavljenke z izrazitim krajevnim pomenom gibanja za kak predmet ali stanja za njim: *sonce zaide za gore*, *zahaja za gorami*, *zaostati za družbo*, *zapostavljati sirote*, *zatakiniti za klobuk*, *zaostajati za vozom.* Sem bi lahko prišteli tudi glagole, ki izražajo gibanje nazaj: *zavihati obratnik*, *zapogniti papir*, *zasukati rokave.* Takih sestavljenk je komajda 50.

2. Glagoli druge skupine so prejšnjim dosti blizu. Pomenijo nekakšno oviro, ko postavimo predmet ali sebe pred kako stvar, tako da je le-ta v resnici nekako zadaj: *zagraditi vrt*, *zagriniti okno*, *zagrebsti mrhovino*, *zaježiti potok*, *zakleniti sobe*, *zakriti obraz*, *zamesti pota*, *pajek zaprede muho*, *zasuti jamo s peskom*, *zazidati luknjo z opeko.*

3. Sem sodijo sestavljenke, ki pomenijo odklon od prave poti ali mere. Pomenski premik je verjetno potekal takole: če pridem za predmet namesto k njemu, sem ga zgrešil: daleč zabresti, zadojen otrok, zadeliti se pri kvartanju, zakrmiti živino (= napačno krmiti), pastir se je v skalah zaplezal, zareklo se mi je, blago zastriči, zavesti na napačno pot, pošteno jo je zavozil, zašli smo.

4. Ti primeri se tesno naslanjajo na prejšnjo skupino: kar je zgrešilo namen, to ni za rabo, je izguba; predmet, ki je izrabljen, je tako rekoč za nami: hišo je zapil, posestvo zakvartal, zajtrk smo zaležali, pastir je zapasel tri ovce, denar zapiti in zdravje zaplesati, perica je srajco zaprala, dom je zapravdal, denar zapravil.

5. Tukaj so zbrane sestavljenke, ki pomenijo poglobitev v predmet ali izvedbo dejanja na vseh zadevnih predmetih, prim. rus. *zaveselit'sja* (zelo se veseliti), *zabrat'* (vse vzeti), polj. *zaječač* (daleč noter). Prav gotovo lahko štejemo sem slovenske sestavljenke s povratnim zaimkom: zadolžiti se, zagledati se, zamisliti se, zasedeti se, zagristi se, zaklepetati se, zakoreniniti se, zasanjati se, zavedeti se. Vse izražajo neko intenzivnost dejanja. Ta vrsta torej izhaja iz krajevnega pomena (kar je zadaj, je daleč, je globoko, tega je mnogo) in pristaja v končno dovršnost (kar je daleč, to je končano, dovršeno). Potemtakem je to izrazito prehodna skupina in je za prenekatero sestavljenko težko reči, koliko je v njej še intenzivnosti in ne zgolj dovršnosti. Vsekakor je najštevilnejša, saj obsega skoraj polovico vseh sestavljenk z za.

6. V zadnji skupini so glagoli, ki pomenijo začetek in s tem včasih tudi manjšanje dejanja. Pri njih tolmačenju je pač treba izhajati iz osnovnega pomena neposredne bližine: zatuliti, zaspati, zagledati, zardeti, zaželeiti itd.

Rečeno je bilo, da posamezne sestavljenke lahko po vsakokratnem pomenu uvrščamo v dve ali celo več pomenskih skupin. Nekaj prav poučnih primerov:

zagovoriti; zagovarjati: zagovarjati napake (= govoriti za); vest čisto svet zaničevati se je zagovoril; ni hotel povedati, pa se mu je zagovorilo; zagovoriti urok; zasmeja se, zagovori (= spregovori; nar. pes.);

zajedati: žival zajeda drugo (jo skuša pri jedi prikrajšati); ves denar so zajedli; nit se zaje v kožo; mleko se zaje (zagrizi);

zakaditi: sobo zakaditi; iz dimnikov se je zakadilo; zakaditi se v nasprotnika; povej, koliko zakadiš na leto;

zanesti: ladjo je zaneslo s poti; zanesti bolezen v hišo; zanesti se na prijatelja; zanesti krivcu;

zapasti: pokrov zapade; sneg zapade pota; zapasti hudi kazni; varščina je zapadla; sodbo zapasti (Krelj); vse svoje bodo zapadli (Vodnik);

zapasti -sem: raki so se v potoku spet zapasli; ta jed človeka hitro zapase; pastir je ovco zapasel; zapasena čebelja zalega;

zapeči: beseda jo je zapekla; vso belo moko je zapekla; kruh je zapečen; v lice zapekla (= rdeča; Vodnik); ta jed človeka rada zapeče;

zasekati: zasekati pot v skalo; drevo zasekati; mesar se je zasekal;

zateči: zateči komu pot; zatekli so ga pri tatvini; zateči se k očku; pes se je zatekel; zatekel obraz;

zatepsti: dež je zatepel setev; zatepena obleka; to se mu je v glavo zateplo; zatepsti juho z moko;

zavijati, zaviti: zaviti otroka v cape; po trebuhu ga zavija; v tem kraju čudno zavijajo; pes zavija; vrat zaviti; pot zavije na desno;

zadejati, zadeti: zadejati razpokline z ilovico; zadejati suknjo (= zapeti; Rezija); zadejati med staro šaro; zadejati veliko denarja (potratiti); zadeti breme

na hrbet; zadeti z nogo ob kamen; zadeti v tarčo; njega je zadelo; velike sitnosti nam je zadel;

zadelati: okno zadelati; večča zadela otroku (ga ureče); zadelati obleko; drevo se zadela (= nastane; Ravnikar);

zaleči: dosti prostora zaleči; to vam ne bo zaleglo; črvi se zaležejo;

zaorati: zaorati mejo; v tujo njivo zaorati; daleč so jo zaorali; midva bova zaorala;

zahajati, zaiti: sonce zahaja; zahajati s pravega pota; zahajati v krčmo; otroci so zašli v gozdu; živega ga zaidemo (dobimo; prekmur.);

zaležati: zaležati zajtrk; zaležati si nogo; danes smo se pa zaležali; zaležana obleka.

Podoba sestavljenk ne bi bila popolna, če ne bi vsaj na kratko omenili imenskih sestavljenk, to se pravi samostalnikov in pridevnikov s predpono *za-*. Pretežna večina jih je iz glagolov, torej velja o njih vse tisto, kar smo rekli o sestavljenih glagolih. Nekaj zgledov: zabela, zaboj (zabiti), začetek, zadruga, zagovor, zagata (zagatiti), zajeten, zaklad, zaloga, zamašek, zamerljiv, zamok (močiti), zapor, zaslomba (zasloniti), zastaven, zatič (zatikati), zavoj (zaviti) itd.

Druge imenske sestavljenke so nastale iz predložnih zvez: kar je za bregom, je zabrežje, maša za dušo je zadušnica, kdor je celo za govedom, je zagoveden, bolezen za nohtom je zanohtnica, prebivalci za morjem so zamorci. Tako še: zagorci, zahišje, zaimenski, zakožen, zapeček, zapestje, zaplotnik, zatrebrnica, Zasavje, zanamci, zaseben, zatilnik, zaušnica, zakrajščak (ker prebiva za krajem).

Jožica Kragelj-Bibič

ROD SIMONA GREGORČIČA

I. Tolminski svet je povečini gorat. Pravo osrčje mu je Krново pogorje, njemu nasproti se približno v isti smeri razprostira Matajurjevo. Med obema hrbtoma teče zelenomodra Soča. Ob njenem levem in desnem bregu se nizajo vasice z revnimi polji. Druge doline na Tolminskem ni. Zato so vasi, ki niso po nižini, prilepljene kot lastovičja gnezda na pobočja tudi do 1200 m visoko.

Pod vrhom piramidastega Krna stoji vasica Krn (23 hiš, 840 m visoko), od koder izhaja Gregorčičev rod. Tihota okoliških gozdov daje kraju čudovit mir. Hiše in polja te vasi so raztresena po pobočju ob poti, ki drži iz doline k nekdanj slovečim planinskim pašnikom na Kašini.

Kakih 200 metrov pod vasjo je na majhnem sedlu Vrsno (42 hiš, okoli 600 m visoko), vas, v kateri se je rodil pesnik Simon Gregorčič. V njeni okolici je polno skritih lepot: tu osamljeno drevo, tam rebro skale, soteska, v globeli potok Volarnica, ki se izvije izpod skal v strmem padcu slapa Brinte. Hiše se tiščijo druga druge, kot bi se bale vetrov, ki pogosto privršijo le-sem. Če greš po cesti z Vrsna v Tolmin, zagledaš na levi tiho vasico Sevce; če se nameniš v Kobarid, se ti na desni razkrijejo prijazne Libušnje. Med Vrsnom in Libušnjami je na gričku razpeto pokopališče s cerkvijo sv. Lovrenca, kjer »spi nevzdravno spanje« ves Gregorčičev rod s Simonom vred.

II. Rod pesnika Simona Gregorčiča pripada najstarejšim kmečkim rodovom na Tolminskem. Župnijske matične knjige imajo podatke od šestdesetih

let 17. stoletja naprej, vendar ga nahajamo že med prvimi naseljenci vasice Krn. V urbarju tolminske gastaldije iz leta 1377 Krn še ni imenovan kot vas; bil je le planšarska postojanka. Torej drži, da so bili prvi vaščani nekdanji planšarji, pastirji. Po ljudskem izročilu naj bi bil Ivan Kutin prvi, ki si je v Krnu postavil dom (po njem Ivančeva hiša). Iz te družine je izšlo šest družin. Rekli so jim rutarji (rut ali rovt — nem. das Gereut, krčevina, laz, iztrebljen svet, znamenje sekundarne kolonizacije); od tod priimek Rutar, ki je še danes zelo razširjen. V osmi hiši v Krnu je že od najstarejših zapiskov naprej priimek Gregorčič. Najbrž si jo je sezidal ali je bil sploh njen lastnik kak Gregor iz Rutarjeve družine, morda pa je bil to le nov priseljenec s tem imenom, po katerem je nastal priimek: Gregor-Gregorc-Gregorčič. Ni pa izključeno, da so tako poimenovali kakega pastirja ali kmeta, ki je imel v najemu pašnike na bližnji Kašini; ta je bila last oglejskega patriarha Gregorja. Hiša stoji na brdu in ima obliko pomola; zato ji pravijo pri Pomolu, Pomolova hiša.

Prvi vpisi Gregorčičevega rodu so v poročnih matrikah iz druge polovice 17. stoletja.

1. Dne 18. oktobra 1665 se je Urša, hči Martina Gregorčiča iz Krna (filia legitima Martini Gregorzis ex Cren), poročila z Urbanom Skočirjem iz Tolmina. — 2. Dne 15. februarja 1666 se je Martin, sin Martina Gregorčiča iz Krna, poročil z Agato Kendovo iz Poljubina. — 3. Dne 3. februarja 1682 se je Pavel, sin Martina Gregorčiča iz Krna, poročil z Marijo Skočirjevo iz Krna. — 4. Dne 12. februarja 1688 se je Mihael, sin Martina Gregorčiča iz Krna, poročil z Marjeto Gabrščkovo s Kamna.

Vsem je bil oče isti Martin Gregorčič, po matičnih knjigah najstarejši znani predstavnik Gregorčičevega rodu. Ker so si vsi trije sinovi ustvarili domove v Krnu, so proti koncu 17. stoletja prebivale tu kar štiri družine Gregorčičev. — Martin in njegovi sinovi so živeli v času, ko so neusmiljeno trebili velike grofovske gozdove, ko je puntarski duh že tlel v teh bornih domovih in ko so bili pogosti obmejni prepiri z Benečani. To že davno ni bil več čas kolikor toliko primerne blaginje, zato se ne čudimo, da so ljudje drug drugemu sekali in kradli drva, plenili živino in se celo sem ter tja med seboj pobijali.

Sledeči nosilec Gregorčičevega rodu je že omenjeni Martinov sin Mihael Gregorčič. Iz zakona z Marjeto (?) se mu je rodilo devet otrok: Magdalena (24. 4. 1690), Neža (3. 1. 1692), Luka (13. 10. 1693), Andrej (25. 11. 1695), Martin (7. 10. 1697), Marija (12. 3. 1698), Jera (14. 2. 1700), Anton (12. 5. 1702), Matevž (2. 9. 1704), Ivan (24. 6. 1710).

Poročili so se Luka na domu, Martin v Smast, Anton, Neža in Jera v Krnu, Magdalena v Zatoľmin. — Najmlajši, Ivan, je ostal samski na domu, kjer je tudi umrl 6. avgusta 1773.

Razen rojstnih podatkov ni najti drugih o Mariji, Andreju in Matevžu. — Najbrž so šli z doma kot hlapci ali dekle in poljski dninarji, saj so bile razmere okrog drugega tolminskega punta leta 1713 precej slabe. — Gregorčičev rod v Krnu kaže že od samega začetka podjetnost in vpliv. Bilo je veliko otrok, zato hiši ni manjkalo delovne moči; v Krnu so začele prevladovati Gregorčičeve družine.

Prihodnji nosilec rodu je bil tretjerojenec in prvi sin Mihaela in žene Marjete, Luka Gregorčič, rojen 13. oktobra 1693. Z ženo Agato Kutinovo (3. februarja 1696) z Volarij sta imela toliko otrok, kolikor jima jih je »bog dal«; dal pa jima jih je kar štirinajst; bili so: Jernej (23. 8. 1716), Jera (24. 2. 1718), Jakob (14. 7. 1719), Gašper (4. 1. 1721), Tomaž (3. 2. 1722), Marija (23. 1. 1725),

Anton (22. 5. 1727), Valentin (9. 2. 1729), Tomaž (17. 10. 1730), Urša (21. 10. 1732), Matevž (2. 9. 1734), Luka (24.10.1736), Andrej (26. 11. 1738), Marija (21. 3. 1741).

Ko se je rodil prvi sin, so bili Lukovi najmlajši bratje otroci petih, enajstih, trinajstih let. Rojstva otrok vežejo kakor veriga posamezne Pomolove družine. — Poročili so se: Jernej v Koseče št. 17, Jakob in Tomaž na Vrsno, Matevž v Zatoľmin št. 25, Valentin na domu. Marija (23. 1. 1725) v Tolmin št. 3, Marija (21. 3. 1741) v Ravne št. 5. V matičnih knjigah ni več sledu o Antonu, Luki in Andreju. Ker je bila leta 1750 vpeljana splošna vojaška obveznost, jih je morda doletela ta usodna nesreča, morda pa so pred njo pobegnili v tuje kraje. Prav tako ni najti nadaljnjih podatkov o Jeri in Urši. Četrty otrok in tretji sin Gašper je bil posvečen 3. septembra 1746 v duhovnika in je bil prvi znani šolanec in prvi duhovnik Gregorčičevega rodu. — Oče Luka je moral biti bogat, precej veljaven in družaben človek, ker je bil velikokrat boter pri krstu ali priča pri poroki. Njegova žena je prišla iz doline. Sinove so radi sprejemali za zete, vrhu vsega pa je imel še sina duhovnika! Tudi ženo Agato so ljudje večkrat naprosili za krstno botro.

Prapraded Simona Gregorčiča je bil tretjerojenec in drugi sin Luke in Agate, Jakob (14. 7. 1719). V 21. letu je imel z Marijo Korenovo iz Smasti nezakonsko hčerko Jero (15. 3. 1740). Vendar si je leta 1747 izbral za ženo 16-letno Nežo Skočirjevo z Vrsna št. 17. Z njim se je Gregorčičev rod preselil iz Krna na Vrsno. Po njem je tudi še danes ohranjeno domače ime hiši, v kateri se je rodil pesnik Simon. Kot sinu Pomola so mu rekli »ta mladi Pomol« ali »Pamolč«. Simona Gregorčiča so klicali za Pomolčevega Šimeta.

Jakobu in Neži se je rodilo deset otrok: Urša (17. 8. 1749), Valentin (13. 1. 1752), Luka (12. 10. 1754), Katarina (5. 12. 1755), Mihael (17. 9. 1757), Blaž (26. 1. 1762), Lucija (9. 12. 1763), Marija (11. 11. 1755), Jakob (26. 3. 1769), Ivan (6. 4. 1773).

Poročili so se: Mihael in Lucija na Vrsnem, Marija na Kamno, Jakob na domu. V matičnih knjigah ni več Luke, Janeza in Urše. Doma so umrli v starosti okrog 60 let: Valentin (31. 7. 1817), Katarina (10. 3. 1814) in Blaž (7. 1. 1831). Najbrž so doma delali ali služili kot poljski delavci pri sosednjih kmetih, morda so šli po svetu, ni izključeno, da sta Valentin in Blaž služila vojsko. — Tudi Jakob je moral biti ugleden mož, saj je bil večkrat med krstnimi botri. Vendar je opaziti že v tej prvi družini na Vrsnem nekakšno propadanje v rodu. Kako naj namreč razumemo to, da so se od desetih otrok poročili le štirje?

Pesnikov praded je bil devetiy otrok in petiy sin Jakoba in Neže, Jakob Gregorčič (26. 2. 1769). Že 20-leten se je poročil s Katarino Gabrščkovo iz bližnje vasi Seve. Njenega rojstva ni najti v krstnih knjigah. Po podatkih v družinski knjigi, ki pa niso vedno zanesljivi, je bila rojena leta 1758; potemtakem je bila enajst let starejša od moža. Njima se je rodilo pet otrok: Jožef (28. 2. 1791), Marija (25. 5. 1793), Jakob (6. 4. 1796), Urša (4. 9. 1799), Sebastijan (20. 1. 1803).

Poročila sta se: Marija na Vrsnem, Jakob na domu. Urša je umrla v drugem letu starosti (12. 11. 1801), Jožef v 30. letu (7. 6. 1821), Sebastijan v 33. letu (29. 5. 1836). — Ta družina je živela v času protifrancoskih vojn, zato je preživljala hude čase ter se otepala z gospodarsko stisko in vojnimi nadlogami (rekrutacije, boleznj, oskrbovanje čet).

Pesnikov ded je bil tretjerojenec in drugi sin Jakoba in Katarine, Jakob Gregorčič (6. 4. 1796). Z ženo Ano Perdihovo z Vrsna št. 20 je imel edinca Jerneja (22. 8. 1823), Simonovega očeta. V vsem Gregorčičevem rodu od začetkov do danes je edinec nekaj nenavadnega. Kazalo je, da bo veja izumrla. Ob

poroki Jerneja s Katarino Gabrščkovo z Vrsna je imela družina samo tri člane, poročiti se je bilo treba hitro, ker je mati Ana zbolela in je hiša potrebovala gospodinjo.

Simonovim staršem se je rodilo osem otrok: Marija (8. 2. 1843), Simon, poznejši pesnik (15. 10. 1844), Anton (5. 5. 1846), Blaž (31. 1. 1848), Neža (23. 12. 1849), Katarina (3. 6. 1853), Jakob (1855), Ana (1857). Razen Simona in zadnjih dveh, ki sta umrla že v drugem letu starosti, so se vsi poročili.

III. Rod Katarine Gabršček, Simonove matere, izhaja, do koder sežejo podatki, iz vasi Selišče. Ta kraj je v ravnini ob cesti Tolmin—Kobarid na levem bregu Soče. Pred njim se raztezajo lepa in ravna, a ne velika polja. Tu so kmetje premožnejši in laže živijo, zato so radodarnejši, mehkejši in prijaznejši pa tudi zaupljivejši, ker ne žive tako samotno.

Na št. 2 je gospodaril proti koncu 17. stoletja Hilarij Gabršček. Znani so nam le trije sinovi: Anton (12. 6. 1679), Pavel (22. 1. 1690) in Matevž (20. 9. 1696). Presledek med rojstvi kaže, da je moralo biti otrok več. — Sredi poletja leta 1704 so v Hilarijevi hiši povili nezakonskega otroka: »NB: Petrus, filius illegitimus Antonii Gabersheg et eius concubinae Anaë. Baptizatus est a me Thomas Zuffár. Patrini fuerunt Hilarius Gabersheg et Agnes uxor Stephani Savli, omnes ex Selisha.« Verjetno je bila omenjena Ana dekla pri hiši, kajti razen imena ni drugih podatkov; navadno je otrok vpisan na mater, oče je le redkokdaj naveden z imenom. Pa tudi to, da je bil boter sam oče Hilarij, dá misliti na to, da je bila nezakonska mati res dekla pri Gabrščkovih. Do leta 1750 so bile za nezakonske otroke v navadi javne cerkvene kazni. Ponekod so uvedli ločeno krstno knjigo »v grehu spočetih«, v Tolminu pa so jih zaznamovali z NB; pri materah je označba »concubina eius« — njegova priležnica. V letih 1736—1768 je bilo v Gregorčičevem rodu rojenih sedem nezakonskih otrok, v Gabrščkovem, kolikor sem ga obdelala, pa trije.

Nezakonski sin Peter, ki je najbrž tudi dorasel pri svojem očetu Antonu Gabrščku, je zanesel Gabrščkov rod na Vrsno št. 23. V dvajsetih letih se je Petru in ženi Magdaleni Šturmovi rodilo vsako drugo leto novo bitje, tako da se jima jih je narodilo dvanajst: Neža (3. 1. 1734), Sebastijan (19. 1. 1736), Matevž (12. 9. 1737), Ivan (23. 3. 1740), Mohor (2. 7. 1742), Marija (12. 2. 1744), Jakob (14. 7. 1745), Mihael (3. 9. 1747), Anton (20. 4. 1749), Marija (17. 10. 1751), Peter (29. 7. 1753), Anton (9. 5. 1756). — Najmlajši, Anton, je bil praded politika Andreja Gabrščka iz Kobarida št. 12.

Prihodnji nosilec rodu, ded Katarine Gabrščkove, je bil petorojenec in četrti sin Petra in Magdalene, Mohor Gabršček. Z njim se je rod preselil na št. 26. Z ženo Marijo Skočirjevo sta imela enajst otrok: Marija (23. 6. 1769), Anton (9. 1. 1771), Marija (3. 3. 1773), Gašper (1775), Mihael (1776), Martin (1778), Andrej (20. 9. 1780), Marija (1783), Neža (14. 1. 1786), Katarina (22. 11. 1789), Jožef (3. 3. 1792).

Oče Simonove matere je bil sedmi otrok in peti sin Mohorja in Marije, Andrej Gabršček. Poročil se je z Marijo Skočirjevo na številko 5. Rodilo se jima je pet otrok: Marija (1805), Ana (1808), Urša (1811), Katarina (15. 11. 1816), mati Simona Gregorčiča, in Simon (1824), ki je umrl še kot otrok.

Materin rod nima tradicije v istem domu in na isti zemlji, je nestalen, izkoreninjen. Nosilci rodu so bili sinovi, ki jim domače posestvo ni pripadalo; iskali so nevest s hišami in premoženjem. Rod se je zato selil iz vasi v vas, od hiše do hiše. Gospodarske in življenjske razmere so bile približno iste kot pri Pomolčevih in vseh drugih prebivalcih Vrsna. Tu krpa njive, tam kos trav-

nika, zopet drugje nekoliko gozda, v hlevu ena do dve kravi in nekaj ovac, vsega skupaj pa zelo malo. Trdo delo in veliki davki, veliko otrok in malo kruha.

IV. Gregorčičev rod je bil velike in močne postave, povečini temnopolt, širokih lic, s širokim nosom in izbočenimi čeljustmi. Značilne zanj so bile vse značajске lastnosti tamkajšnjih hribovskih ljudi: bili so preprosti, iskreni in religiozni. Majhna posest in nerodovitni gorski svet, ki sta jim kljub skrbnemu delu dajala komaj za vsakdanji kruh, sta jih navadila skromnosti in varčnosti; zato tudi niso bili tako radodarni do vsakogar, komur pa so bili naklonjeni, so prodali zanj tudi dušo. Zaradi težavnega življenja niso poznali lahkotne sproščenosti, bili so trpki in redkobesedni ter na zunaj grobi ljudje, ker so vsako duševno mehko zatrli z grobimi besedami in robotimi dejanji. Toda kolikor so bili roboti, toliko so bili dobri. Ni jim manjkalo ponižnosti in zvestobe, spričo krivice in nehvaležnosti pa so bili uporni in neizprosno trdi. Ker jim je bila zemlja vse, so bili silno navezani nanjo in na ljudi, ki jo obdelujejo. Te njihove skupne lastnosti in še konservativno pojmovanje sveta in življenja, zaradi česar jim je bilo vsako nekmečko življenje tuje, jim je zbuvalo v tujini neutešno domotožje. — Gregorčičev rod je bil poleg tega še posebno občutljiv in zamerljiv, dovolj bister in ponosen ter močno erotičen.

V rodu se vseskozi do Jerneja vleče veliko otrok in se ponavlja pesem iskanja dela in neveste, ki bi po njej postali dediči kakega premoženja. Dom je mogel preskrbeti samo enega sina, drugi so si pomagali s hlapčevanjem, poljskim dninarstvom in pastirovanjem. Mnogo jih ji šlo v tujino, v večni skrbi za kruh jih je dosti ostalo tudi brez družine. Prezgodaj zgarani in izčrpani so na starost prihajali domov umirat.

Pomolov rod v Krnu je zdrav in trden, moral je biti tudi podjeten in bister, saj si je osvojil skoraj pol zemlje krnske vasi, ker so se otroci povečini poročili. Precej jih je šlo v dolino in so bili večkrat krstni botri ali poročne priče. — Pomolovi izražajo po svoji telesni konstituciji vse glavne poteze Krnčanov: samozavestni so, ker se počutijo nekakšni vladarji na svojem, in ponosni, ker so vajeni gledati z viška na svet, ki jim leži pod nogami. Do tujcev so silno nezaupni. Vrsenci imajo majhna, toda lepša polja, vsakdo jih varuje in se boji za svoje, zato so mogoče bolj ozkosrčni.

Gregorčičev rod na Vrsnem ni užival več takega ugleda. Izjema je bil Jakob, ki je prišel iz Krna. Opaziti je propadanje, ki se vedno bolj stopnjuje do Jerneja, Simonovega očeta. Jernej si je gospodarsko spet opomogel in vzdignil ugled svoje družine nad druge.

Znamenja propadanja so: zelo malo porok; ne poročajo se več v dolino, pa tudi neveste ne prihajajo iz doline. Čedalje manjkrat so priča pri krstih in porokah, manjša se tudi število otrok, medtem ko umirajo često že v tridesetem ali štiridesetem letu, kar priča o šibkosti v telesni konstituciji.

Vzrok propadanja je verjetno v slabšem gospodarskem stanju Pomolčevega premoženja. Ker nimamo o njem nobenih podatkov, lahko le sklepamo, da je bilo približno tako, kakršno je bilo splošno stanje na Vrsnem in drugod po Tolminskem v času tlačanstva. Jakob (1719) je prišel iz Krna na Vrsno k Skočirjevim, ki so imeli revnejše posestvece, ravno v hudih letih po velikem tolminskem puntu, ko so davki rasli iz leta v leto. Leta 1762 so pri popravljanju davčnih knjig ugotovili, da je vlada pomnožila v 14 letih davek sedemkrat. Uspešno gospodarstvo so preprečevale tudi vremenske nesreče, zlasti hude zime in francoske vojne. Drugi vzrok, ki je slabil Gregorčičev rod, so bolezni. Po mrliških knjigah lahko ugotovimo različne dispozicije za take bolezni, ki šibijo

odpornost telesa. V vsem rodu na Vrsnem se kažejo sledovi akromegalije, debilnosti in slabega vida. Po materini liniji se kažejo sledovi obolenja srca; pri Jerneju, Simonovem očetu, in Mariji, Simonovi sestri, pa se je pojavil rak. Tudi Simon je bolehal na srcu in imel slab vid.

Za ves Gregorčičev rod je značilno tudi to, da so med inteligenti v večini duhovniki (6), kar je posledica takratne kmečke miselnosti in pomanjkanja denarnih sredstev.

Za Gregorčiča je še posebno važno: 1. Socialne razmere in ljudje, ki je med njimi zrastle, so vtisnile konservativnost tudi v njegov pogled na življenje in svet. 2. Kmečki človek živi tudi v njegovem značaju, ki ima vse lastnosti, značilne za njegov rod in tamkajšnje prebivalce. Le zunanja mehkoča, ki je naš kmet ne pozna, je verjetno posledica že zgodnjih bolezni, ki so vplivale tudi na njegovo razpóloženje, na depresivne faze, ki so bile zlasti po kobariški dobi čedalje pogostejše. V pismu Ignaciju Gruntarju (25. 12. 1881), ko mu je ta pripravljaj službo domačega duhovnika pri knezu Windischgrätzu v Planini, se je sam takole karakteriziral: »...jaz nisem za knežje hiše; prenaraven, preprost — a tudi preponosen sem! Moje podkrnske šege bi čudno kontrastovale z bogato aristokratsko palačo.« Sam se imenuje kmet poet. Toda kmečki pesnik ni le zaradi kmečkih motivov, temveč zaradi načina ustvarjanja in izbire prispevov. V svojih pesmih se je premnogokrat vračal v svoj rodni kraj in spremljal usodo kmečkega človeka.

Viri: 1. Matične knjige v župnijskem arhivu v Tolminu: krstne: a) od leta 1653—1677, b) 1677—1695, c) 1696—1743, č) 1743—1774, d) 1775—1805; poročne: a) 1658 do 1676, b) 1677—1696, c) 1696—1742, č) 1743—1784; mrliške: a) 1696—1742, b) 1743—1774, c) 1775—1784. Matične knjige v župnijskem arhivu na Libušnjah: krstne: od 1785 do danes; poročne: od 1786 do danes; mrliške: od 1740 do danes. — 2. Milko Kos: Srednjeveški urbarji za Slovensko Primorje, Ljubljana 1948; Simon Rutar: Zgodovina Tolminskega, Gorica 1882. — 3. Intervjuji: Nace Gregorčič, zasebnik, 75 let, Vrsno 17 (nečak); Franc Gregorčič, kmet, 40 let, Vrsno 17 (pranečak); Jožefa Gregorčič, zasebnica, 35 let, Vrsno 17 (pranečakinja); Alojzija Gregorčič, zasebnica, 47 let, Vrsno 45 (nečakinja); Marija Skočir, gospodinja, 78 let, Vrsno 30 (nečakinja); Franc Sivec, kmet, 46 let, Vrsno 22; Tereza Skočir, gospodinja, 82 let, Vrsno 20, in drugi Vrsenci; Jožefa Gregorčič, gospodinja, 71 let, Libušnje 16 (nečakinja).

Jože Toporišič

RITEM V PROZI

Župančič je zapisal nekje, da vse pod božjim soncem drhti v svojem posebnem ritmu: zelena veja v svojem, suha zopet v svojem. Od tega Župančičevega prepričanja ni daleč do zaključka, da je ritem vseh besednih tvorb, posebno pa umetniških, oblika njihovega obstajanja. In ko bi pod vtisom Župančičeve izjave šli in prebrali nekaj odlomkov različnih besednih umetnin, bi prav gotovo doživeli njeno resničnost. Toda čudno: ako bi si hoteli to ritmično raznoliko doživljanje analitično razjasniti, bi se premnogi izmed nas znašli pred pretežno nalogo. Kakor da naša intelektualna zavest ni dovolj močna, da bi prodrla v skrivnost umetniškega učinkovanja, ki je tudi podzavestno.

Pa bo rekel kdo: saj intelektualno pronicanje v umetnino niti potrebno ni. Umetnina se vendar razodeva bralcu kot nerazdružnost predstavnihi, emocionalnih, zvočnih, simboličnih, ritmičnih in ne vem še kakšnih elementov. —

Res bi neznanstveniku ne bilo treba umetnine razstavljati in razglablјjati o njenih posameznih elementih, ko bi se mu na primer Prešernova pesem Pevcu razkrivala v svojem najdragocenejšem doživljajskem bistvu. Da se ne, se lahko prepričamo tudi v šoli, kjer nas ta učenec s svojo interpretacijo teksta zadovolji, oni pa niti malo ne. Zgodi se tudi, da je kakšna interpretacija v vsem, razen v *nečem*, prav dobra pri enem interpretu, pri drugem pa nas moti kaj čisto drugega: prvi interpret ni znal ostvariti elementa, ki je v umetniški strukturi, medtem ko ga je drugi znal. Zato vprašanje: ali ne bi bilo mogoče odstraniti pomanjkljivosti prvega? Ali bi se dalo izboljšati njegovo poudarjanje, obvladanje glasu v različnih tonskih višinah, priostriiti njegov smisel za govorni tempo itd.? Če pa hočemo to doseči, moramo znati posamezne tvorne elemente umetnine prikazati tudi v luči razumsko definiranih in urejenih pojmov; sklicevanje na tipiko doživljanja, ki je pri našem učencu v tem ali onem oziru prav lahko različno od našega, ne more zadoščati.

Župančič je tudi zapisal, da »je umetnost čist, matematično natančen rezultat vsega, kar si, zavestno in nezavestno«. Tudi naše doživljanje umetnine je sorazmerno s tem, kar smo, zavestno in podzavestno. Toda to, kar smo, *postajamo* z vsakim dnem. In prav na postajanje svojega kulturnega lika moramo vplivati, če ga hočemo izoblikovati tako, da bo dostojen udeleženec umetniškega simpozija. Vplivati pa je mogoče nanj le, če se zavedamo doživljajskega ustroja umetnine. In vanj nas uvaja stavčna fonetika.

O stavčni fonetiki je pri nas razširjeno mnenje, da je zadeva posameznika. Trdi se kaj rado, da ta govori takšno stavčno intonacijo, oni drugačno, pa je ravno tako dobro. In tudi posplošuje se, češ da je stavčna fonetika subjektiven, ne objektivni pojav. Če vsaj malo pomislimo na to, da ima govor predvsem občevalno, torej družbeno vlogo, bi si ne upali vztrajati pri individualističnih »tezah«. Saj ko bi bili stavčno fonetični pojavi zares individualistični, bi se ljudje vendar ne mogli sporazumevati. Pa le prav dobro uganemo, da igralec na odru ali naš sobesednik ne vem kje govori ironično, preljubeznivo, prilizljivo, žolčno itd., in zato njegovih besed ne jemljemo v indikativnem pomenu. Naj interpret še tako individualno »zavije«, se vendarle ne sme odtrgati od deloma nezavestnega sklopa jezikovnih, torej tudi glasovnih pravilnosti ali norm, ki si jih je posamezno občestvo v teku let pridobilo in v sebi shranilo. Kadar se interpretacija odtrga od jezikovnega težišča, se ji ne moremo več oglasiti, ker je ne razumemo več. Pravimo, da je slaba.

Jezikovno težišče slovenskega jezika je prav lepo spoznavno tudi glede stavčne fonetike, to je glede temelja vse govorjene besede. Ne smemo pa biti nedialektični in zahtevati končno veljavnih spoznanj. Jezik namreč kot produkt preteklosti iz sedanjosti teži v prihodnost, to je, v njem se poraja vedno kaj novega, kar seveda ne more biti vnaprej gramatikalizirano. V tem smislu so tudi najnatančnejše ugotovitve glede stavčne fonetike pomanjkljive, toda tako je z ugotovitvami vseh znanosti glede stvari, ki so v razvoju.

Izraz ritem nam označuje dokaj zapleten pojem: jedro pa bo kretnja, menjavanje impulzov ali signalov, predvsem intenzitetnih, pa tudi tonskih, melodijskih, barvnih itd. Ti signali si po določenem zaporedju sledijo v kakem časovnem razdobju, uveljavljajo pa se na posameznem gradivu: v glasbi na tonih, pri plesu na plesalčevem telesu, v poeziji na jeziku. Ogledali si bomo najprej *intenzitetne signale*, ker so najbolj znan element za ritem.

Najpreprostejši intenzitetni signal ali impulz je besedni naglas. Naglašen zlog se s svojo izgovorno močjo loči od nenaglašene. Tako je besedna nagla-

šenost ali nenaglašenost prvi in najotipljivejši dinamični odnos v besedni tvorbi — pesmi ali prozi — ki s smiselno razporeditvijo in ponavljanjem postane ritmotvoren. — To je pri nas splošno znano in priznано za pesmi. Tam imamo za posamezne (ponavljane) odnose naglašanih in nenaglašanih zlogov, imenujemo jih stopice, posebna imena: dvozlóžne so na primer jamb, trohej, spondej, trozložne pa anapest, daktil, amfibrah itd. O večjih metričnih enotah priročniki ne vedo veliko povedati. Tako se tu pa tam govori še o verzu kot večji metrični enoti (Isačenko), ne da bi se natančno povedalo, kaj nas razen zapisovanja verzov drugega pod drugega še opravičuje, da jih imamo za metrične enote. Po zaslugi profesorja Ocvirka poznamo še pojem ritmičnega vodilnega motiva (v bistvu metričnega), ki je viden na primer v pesmih naših modernistov. — Jezikoslovec doslej še ni podprl literarnega teoretika in tako se o ritmičnem motivu, pa tudi o marsičem drugem, govori pod vtisom njegove metrične podobe, ki pa zaznamuje — in sicer dokaj grobo — le intenziteto slogovnega izgovora, ne upoštevajo pa se dovolj drugi ritmotvorni elementi govorne besede. Tako stvari niti v vezani besedi še niso dognane, da o prozi niti ne govorimo. — Kljub temu skušajmo pojme verzne ritmike prenesti s poezije na prozo, seveda izpopolnjene z novimi spoznanji o stavčni fonetiki!

Poskusimo najprej dva stavka izraziti z metrično shemo. »*Moli za mater, grešnico!*« je ukazala *Bara*. Metrična shema: -○○○○/○○○○//○○○○-○○○○. Stavek »*In Jure je molil in dremal in je mislil na mater, grešnico*« ima takšne shemo: ○-○○○○/○○○○/○○○○-○○○○○○○○/○○○○. Kaj vidimo? Naglašeni in nenaglašeni zlogi (intenzitetni signali!) se v prvem stavku izmenjujejo precej neenakomerno. Toda če pogledamo natančneje, opazimo, da se oblikujejo stopice, in sicer daktilske in trohejske. V drugem stavku imamo amfibrahe in le na koncu spet daktil. Kot vemo iz modernističnih pesmi, tako menjavanje stopic ni nič nenavadnega (prim. Žebljarsko Otona Župančiča!) in je v dobrih pesmih vedno v skladu z vsebino, saj jo soizraža. — Če primerjamo oba stavka, ugotovimo, da pisatelj s posebnim metrom označuje Barino osornost in s posebnim Juretov prežalostni spomin na mater. Samo na koncu se ob »grešnici« ponovi daktil, pa mu intoniranost in intenziteta celega drugega stavka jemljeta osornost, ki mu pritiče v prvem stavku.

Toda vprašajmo se dalje: ali imamo v tem odstavku metrično enoto, ki bi ustrezala verzu ali ritmičnemu motivu pri pesmi? — Imamo jo, in sicer večjo in manjšo enoto. Ako namreč popazimo na pavze ali zastoje v prvem in drugem stavku, vidimo, da pavze delijo glasovno gradivo prvega stavka na tri dele, drugega pa na štiri. Med pavzami ležeči glasovni tokovi so višje ritmične enote (pisatelj jih je zaznamoval s stavčnimi vezniki in ločili). — Upravičeno je vprašanje, kaj družijo posamezne besede med dvema pavzama v enoto. Družijo jih intenziteta. Take skupine besed bi lahko imenovali fonetične bloke ali sklope. Posamezne besede v njih ne nastopajo kot samostojne enote, temveč le kot deli večje celote, to je fonetičnega sklopa. Pri sklopih, v katerih imamo eno samo naglašeno besedo, je to samo ob sebi umevno; da je tako tudi v fonetskih sklopih, ki imajo po več naglašanih besed, je pa precej neznan. Kar poglejmo sklope naših dveh stavkov! Ko bi v posameznih sklopih naglašene besede prebrali iz slovarja, bi jih morali izgovoriti vse enako: *môli* — *máter* — *gréšnico* — *ukazála* — *Bára* ter *Júre* — *môlil* — *drémal* — *míslil* — *máter* — *gréšnico*. V fonetskem sklopu si takšne enakopravnosti ne moremo privoščiti. Močneje so naglašene besede: *mater*, *grešnico*, *Bara* ter *molil*, *dremal*, *mater*, *grešnico*, druge pa imajo šibkejši naglas. Fonetični sklop je torej ritmična enota zato,

ker si je naglas sklopa — v naši metrični shemi zaznamovan z akutom nad znamenjem za poudarjeni zlog — podredil vse druge in ker ta glavni naglas korespondira z glavnimi naglasi drugih sklopov. Tudi fonetske sklope je mogoče zapisati metrično, in sicer vsak sklop na primer z daljšo črtico. Prvi stavek ima torej glede na svoje sklope tole metrično podobo: — — —. Fonetični sklop v njegovi ritmotvorni funkciji imenujemo lahko ritmični sklop.

Tudi med ritmičnimi sklopi imamo dinamično razmerje: eni so daljši, drugi krajši, eni imajo glavni naglas na začetku, drugi na koncu itd., kar vse oživlja metrično shemo in preprečuje enoličnost. — Ali morda tudi metrični sklopi tvorijo večje celote? In po kakšnem načelu? Pri preprostih stavkih po načelu intenzitete, to je stavčnega naglasa, ki s svojo močjo zopet odlikuje enega izmed sklopov v razmerju do drugih. Razume se, da ritmično živahnost na tej višji stopnji dosežamo s prenašanjem intenzitetne enunciacije na različna mesta v stavku. Kako utrujajoče lahko vpliva vedno na istem mestu nahajajoča se stavčna enunciacija, se lahko prepričamo iz Breznikovega primera, ki ga imamo tudi v najnovejši slovenski slovnici: Bil je imeniten grof. Ta grof itd., kjer je stavčni naglas razen v zadnjem stavku vedno na zadnji sintagmi. — Drugo, kar posamezne ritmične sklope povezuje v večje celote, pa je *stavčna intonacija*. Kar pavze razčlenjujejo, intonacija povezuje v celoto. Kar preberimo si tekst in pogledimo na metrično shemo in kompozicijo ritmičnih sklopov na strani 111, pa bomo to lahko potrdili. Vsak ritmični sklop ima sicer svoj intonacijski interval (sklopi iz prvega stavka padajočega, prav tako tudi zadnja dva iz drugega stavka, medtem ko imata prva dva rastoče stavčne intervale); toda vse intervale v vsakem stavku povezuje v celoto stavčna intonacija, ki se na koncu vsakega stavka pomiri na ta način, da se spusti tako nizko kot nikjer drugje. — Tako torej vsak stavek tvori naslednjo, še večjo ritmično enoto, in sicer v iktičnem in intonacijskem oziru. Take večje ritmične enote imenujemo lahko ritmične skupine.

Ritmične skupine se nam morejo v zavesti uveljaviti kot take le, če se ponavljajo, če korespondirajo z drugimi enakimi ali različnimi od njih. Ponavljanje tedaj ni dosledno, ker bi bilo preenolično in aritmično, kot bi rekel Župančič. Saj tudi v pesmi ne bi mogli prenesti »brezhibno« ponavljajočega se troheja ali jamba itd. — Ako bi torej zapisali posamezne stavke na metrični način, to je vsak stavek v posebni vrsti, bi ugotovili, da ritmične skupine sestojijo pretežno iz dveh ali treh sklopov, ki jim je tu pa tam spredaj ali zadaj dodan še po en sklop. Ritmične skupine torej med seboj korespondirajo.

Svoj prikaz proznega ritma opiram na odlomek iz Cankarjevega Jureta (ID VI, 25—26) z značilnim dvojnimi ali trojnimi ritmom z enočlenskimi pristavkom.

(1) »Moli za mater, grešnico!« je ukazala Bara.

(2) In Jure je molil in dremal in mislil na mater, grešnico. (3) Na postelji je ležala, ni se ozrla več vanj, ni ga klicala po imenu. (4) »Mati spi!« je mislil Jure in je hodil tiho, da bi je ne vzdramil. (5) Mračilo se je, Jure je bil lačen in strah ga je bilo. (6) Stopil je k postelji, pobožal je mater po roki, po licu. (7) »Mati!« (8) Na njenih ustnicah pa je bila kri; in Jure je vztrepetal in zajokal. (9) Stresel jo je za roko; mati pa se ni ozrla, ni se nasmehnila in ni izpregovorila. (10) »Mati, lačen sem!« (11) Ni odpri oči, tudi ni zajokala. (12) Takrat pa je spreletelo Jureta kakor spoznanje od onkraj sveta. (13) Planil je, odprl je duri, kričal po veži, po stopnicah; (14) ne jok ni bil, ne beseda ni bila; (15) kričal je in iskal, kam bi pobegnil, zakaj ugledal je bil smrt ...

(1) ˘ ˘ // ˘	(6) ˘ - ˘	(11) ˘ ˘
(2) ˘ ˘ ˘ // ˘	(7) ˘	(12) - ˘
(3) ˘ ˘ ˘	(8) ˘ ˘ // ˘ ˘	(13) ˘ ˘ ˘ ˘
(4) - // ˘ ˘ ˘	(9) // ˘ ˘ ˘	(14) ˘ ˘
(5) ˘ ˘ ˘	(10) ˘ ˘	(15) ˘ ˘ ˘ // - // -

In kaj je celotni vtis takšne iktično-intonacijske podobe, ako jo spopolnimo z vsebino, ki nam narekuje tempo govora, in z njegovo glasovno barvitostjo? — Morda imamo vsaj malo smisla za glasbo: zapojmo metrično shemo sklopov in skupin, ali pa jo zaigramo na klavir! Ako za vsak sklop izgovorimo zlog »tram«, dobimo posebno melodijo, ritmično sliko odstavka. Ali nas ne spominja na posmrtni marš? — Da, o tem, o smrti govori odlomek. Ritem se potemtakem popolnoma sklada z vsebino odlomka, ki bi mu lahko nadeli naslov »Smrt«.

Takšna je torej ritmika tega proznega odlomka. Druga človekova doživljajska področja bi se v prozi izrazila z drugačnim ritmom. Pri dobrem pisatelju je to nujno. V velikih proznih tekstih imamo tedaj menjavanje različnih ritmičnih odstavkov, s ponavljanjem najizrazitejšega pa pisatelj tudi po ritmični plati vzdržuje enotnost svojega dela. Prav Cankar bi nam imel v tem oziru povedati izredno mnogo.

Kakor ni mogoče reči, da je slovenski govor trohejski ali amfibraški — takšne so le njegove posamezne besede — tako tudi za slovenski prozni ritem nimamo edino zveličavnega vzorca ali tipa. Naš prozni ritem je tako bogat ali reven, kot sta bogati ali revni naše doživljanje in naša ustvarjalna ali interpretacijska sposobnost.

Janez Gradišnik

ŠE O NEDOLOČNIŠKEM PREDMETU

Zadnji primer v prejšnjem članku (JiS IV, 1) me je napeljal, da sem začel listati še po drugih poglavjih o nikalnici. Nekaj podobnega o rodilniku na začetku stavka je bilo namreč najti ob drugačnih primerih že v Slovenski slovnici III—IV v poglavju o nedoločnikovem predmetu (str. 89, § 146). Sestavljalci so dajali primere z *nedoločnikom* kot osebkom in kot predmetom in prilastkom. Niso si upali postaviti obveznega pravila, rekli pa so, da stoji nedoločnikov predmet pri zanikanem povedku 1. navadno v *tožilniku*, če je skupaj z nedoločnikom (Ni lahko zmeraj resnico govoriti; zmeraj resnico govoriti ni lahko. Saj te ne silim prodajati hišo; hišo prodajati te pač ne silim); 2. da je *zmeraj v rodilniku*, če stoji pred povedkom in je ločen od nedoločnika (Resnice ni lahko zmeraj govoriti; krivice ni nič kaj voljan popraviti). Sestavljalci resda pripominjajo: »Gornje pravilo ne izključuje drugačne rabe, vendar utegne služiti za oporo v dvomljivih primerih.«

Na prvi pogled je očitna sorodnost z mojim zgledom »Surovež žene ni le pretepel« (JiS IV, 3). Ali pa imajo sestavljalci tudi prav? Breznik je v navedeni razpravi o stavčni negaciji (str. 189) odločno zavrnil tisti del, ki terjja rodilnik, češ: »Ta zahteva ni seveda v ničemer utemeljena.« Vendar v zavrnitev ni navedel nič drugega kot zgled iz Jurčiča, ki ni posebno prepričljiv, ker je stavek nekoliko drugačen. Močnejši se Brezniku verjetno zdi drugi dokaz: »Zgledov,

kakršne navajajo tu sestavljavci, v slovstvu ni najti.« Za čudo pa se Breznik ni vprašal, kako da takih primerov ni. Odgovor je, mislim, dovolj lahko najti — ali, če se izrazim v nikalni obliki: Ne bo težko najti odgovor. Odgovor najti ne bo težko. Po pravilu Slovenske slovnice III—IV bi bilo prav tudi: *Odgovora ne bo težko najti*. Podobne stavke res večkrat beremo v našem novejšem pisanju. Kaj je tedaj narobe pri zadnjem primeru? To, da smo predmet sploh ločili od nedoločnika, od katerega je odvisen. *Nedoločnik in predmet, ki je odvisen od njega, spadata v stavku skupaj*; če ju ločimo, se samo izpostavljamo nevarnosti, da bomo zabredli v kako napačno obliko. V navedenem primeru nas zavaja analogija s primeri z *določnikom*: *Odgovora ne bo težko našel*, da pravimo tudi napačno: *Odgovora ne bo težko najti*. Breznik ima torej čisto prav, ko zavrača rodilnik predmeta pri nedoločniku kot osebkku; dodajmo samo, da takih napačnih primerov sploh ne bomo pisali, če se bomo zavedali, da spadata nedoločnik kot subjekt in nedoločnikov predmet nerazdružno skupaj.

Sestavljavci Slovenske slovnice III—IV so v istem členu knjige (Nedoločniški predmet) govorili tudi o nedoločniku kot predmetu in prilastku. Breznik je njihovo pravilo o rodilniku zavrnil v četrtem poglavju svoje razprave, »Objekt pri infinitivu kot subjektu« (str. 187—190), vendar bi se ga bil moral dotakniti že v tretjem, kjer razpravlja pod naslovom »Negacija pri glagolih in imenih, ki se vežejo z infinitivom kot dodatkom« (179—187). Naj nekoliko povzamem njegova izvajanja. »Dognal sem,« pravi, »da se v slovanskih jezikih *pri vseh glagolih, ki se vežejo z infinitivom, postavlja objekt v genitiv*« (180). In nadalje: »Objekt v genitivu stoji pri tistih glagolih in imenih, ki se vežejo z infinitivom kot dodatkom.« Breznik je sam čutil, da je ta genitiv nekoliko nepričakovan, saj pravi: »Zanimivo je naposled vprašanje, *zakaj stoji tu objekt v genitivu*, dasi je neposredno odvisen od infinitiva in ne od povednega glagola ali imena v zvezi z *biti*.« Po analogiji dokazuje, da je »negirani povedek tako močen, da vpliva na objekt«. Pojav bi bil s tem razložen, ko bi nam vsakdanja raba kazala, da je res tako. Vendar primeri, ki jih Breznik nato našteva, človeka nekako ne prepričajo, in kolikor dalj jih prebira in premišlja o njih, toliko hujši dvomi se mu zbuja.

Že pri zgledih za objekt pri zanikanem povednem glagolu imamo včasih čuden občutek — ali je res vse prav, kar Breznik navaja kot pravilno? Recimo: »ta pa ni nehala, odkar je prišla, poljubljeni *mojih nog*« — kaj ne bi bilo vsaj enakovredno »ta pa ni nehala, odkar je prišla, poljubljeni *moje noge*«. Posebno še, če stavek obrnemo v »odkar je prišla, ni nehala poljubljeni *moje noge*«. In naprej: »ali nimamo pravice, *kake sestre* s seboj jemati, ali nimamo oblasti, ženske s seboj voditi« — mar ne bi danes rajši rekli: »Ali nimamo pravice, vzeti *kako sestro* s seboj« in »voditi *kako žensko* s seboj?« Namesto nekdanjega »Da vas ne bodo učili delati *vseh tistih gnusob*« bi danes pač marsikdo zapisal »Da vas ne bodo učili delati *vse tiste gnusobe*«. Kako je to? Mar se nam je občutek za zanikanje tako spremenil, da negirani povedek ni več tako močen, kakor je bil? Poglejmo še naprej!

Na str. 185 daje Breznik zglede za objekt v rodilniku pri *imenih*, ki se vežejo z nedoločnikom: »Ako se pa (mož) zdajci ustavi, ne bodi dolžna svoje obljuje spolniti«, »nisi zmožen vrat za seboj zapreti«. Danes bi pač enako pogosto, če ne še pogosteje brali »ne boš dolžna spolniti svojo obljubo« in »nisi zmožen zapreti vrata za seboj«.

Zgledi, ki jih Breznik nadalje jemlje pri naših pesnikih in pisateljih, so taki, da človeku ves čas zbuja ugovore: skoraj vse, kar Breznik navaja kot

pravilno, se zdi današnjemu ušesu napačno, vse napačno pa pravilno. Že tole: »Vam se pač ne zdi primerno, izraziti mi sožalja« — kdo ne bo danes zapisal »izraziti mi sožalje«? In tako po vrsti: »Pozabil nisem palice vzeti; Tudi ni imel navade pokrivati si glave; ni bil namenjen, razložiti ji vseh podrobnosti; mojemu prijatelju ni bilo dano zadeti pravega *glasu*; meni pa se ni ljubilo zapustiti gugalnice; Od same lenobe se mu ni ljubilo kidati hleva; Lichtenbergu se ni posrečilo pridobiti priznanja v avstrijskem delu; vendar se mu ni posrečilo raztegniti lica v dobrovoljne gube« — v vseh teh primerih bi vsaj podpisani povsod rajši zapisal akuzativ: Nisem pozabil vzeti palico; ni imel navade pokrivati si glavo; ni bil namenjen, razložiti ji vse podrobnosti«, itn. Primer, ki ga Breznik navaja kot napačen — iz Župančiča — pa se zdi našemu ušesu povsem pravilen: »In danes moji pesmi dano ni / siroti eni vtolažiti jok.«

Kako tedaj? Breznik se gotovo ni motil, saj govoriyo zanj po vrsti skoraj vsi starejši slovanski pisatelji in pisci. Vrh tega se Breznik opira na enako stanje v drugih slovanskih jezikih, saj izrecno pravi: »Če je povedni *glagol* zanikan, stoji objekt v genitivu v vseh slovanskih jezikih« in »Enako imajo objekt v genitivu imena, ki se vežejo z infinitivom« (182, 185). Edini verjetni odgovor se tedaj zdi, da je tako v drugih slovanskih jezikih in da je *bilo* tako tudi v starejši slovenščini, v novejšem času pa se je začel občutek za take stavke spreminjati in tehtnica se je nagnila bolj k akuzativu. Zato ni nič čudno, da je Breznik našel »napačen« primer šele pri Župančiču!

Zdi se torej, da Breznik tukaj ni ubral povsem prave poti. Enako stanje v slovanskih jezikih, primeri iz starejšega slovenskega slovstva — oboje je premalo, če tega ne dopolnjuje še natančna raziskava današnje rabe. Seveda moramo biti pri tem nadvse previdni, ker so pisoci Slovenci v tem pogledu zelo negotovi, deloma tudi zaradi različnih trditev slovničarjev. Spominjamo se, kako je zapisal dr. F. Tomšič v svoji oceni Slovenske slovnice 1956: »Eno najbolj zapletenih vprašanj je, kdaj stoji v zanikanem stavku objekt v genitivu, če namreč objekt ni naravnost odvisen od predikata ali če je objekt odvisen od infinitiva, ki je v stavku subjekt. O tem so bila izrečena že različna mnenja... Takega vprašanja prav gotovo ni mogoče odpraviti z nekaj splošnimi ugotovitvami« (JiS II, 133). Tomšič je pač lahko nezadovoljen, vendar je razumljiva tudi previdnost sestavljavcev slovnice, saj se je v današnjem stanju težko znajti. Spričo »različnih mnenj« po slovnica h pišejo Slovenci prav različno, tako da se na novejšo literaturo in zglede iz nje ni zanesti. Ker spričo tega ne bomo vrgli puške v koruzo, nam ne preostaja nič drugega, kot da vendarle sežemo po zglede v sodobno pisanje (ali govor) in se skušamo pri tem držati 1. svojega občutka za pravilnost ali nepravilnost, 2. metode logičnega razčlenjanja, kakor jo je uporabil recimo J. Roš v svojem članku o vejici (JiS III, 21), ker bomo z njo prišli do živega večini navideznih nepravilnosti in izjem.

Kateri so tedaj glagoli, ki se tako vežejo z infinitivom kot dodatkom? Breznik jih našteva v razpravi dolgo vrsto z itd. na koncu in dodaja še zveze s temi glagoli, »ki izražajo isto« (nimam moči = ne morem, nimam pravice, ne spodobi se mi, nimam oblasti). Slovenska slovnica III—IV (str. 90) pravi nekoliko drugače: našteva glagole »moči, marati, smeti, hoteti, znati, vedeti, začeti, nehati, želeti, misliti = nameravati in treba je«, češ da je pri takih glagolih nedoločnik tako tesno povezan z zanikanim povedkom, da izgubi svojo samostojnost. Po pravilih bi moral biti predmet v tožilniku, zavoljo te povezave pa je v rodilniku — tako pravi slovnica III—IV. Za zglede daje — recimo — stavek: Ne morem napisati članka.

Če skušamo glagol »morem« v tem stavku nadomestiti z drugimi spredaj naštetimi, vidimo, da se oblika stavka ne spremeni, zmerom ostaja predmet v rodilniku. Očitno so sestavljavci dobro tehtali, preden so zapisali svoje primere. Nekoliko zdvomi človek že pri nekaterih izmed številnih Breznikovih glagolov, vendar se začnejo prave težave šele, ko poskusimo »morem« nadomestiti z »zvezami, ki izražajo isto« (181), in pri imenih, povezanih z infinitivom. Kaj bomo res rekli »Nimam oblasti (pravice) napisati članka« ali »Ni mi dano napisati članka«? Po današnjem občutku bo pač skoraj vsakdo na teh mestih zapisal akuzativ: *Nimam oblasti . . . napisati članek*. Isto velja za primere, ki jih Breznik dodaja na str. 186, namreč glagol »ne biti«, če zanika potrebo ali možnost kakega dejanja (ni mogoče, ni dovoljeno), in *metaforično* izražanje potrebe ali možnosti: ne gre dovoliti, ne kaže spreminjati, se ne zdi primerno ipd. Kakor se zdi napačen že Breznikov zgled na str. 182: *nimam oblasti grehov odpuščati*, tako tudi menda ne bomo rekli: *ni mi mogoče grehov odpuščati*, ne gre mi, ne kaže mi grehov odpuščati — tu se nam kot prikladnejši zmerom ponuja akuzativ.

Poskusimo zadnji zgled uporabiti v raznih zvezah, ki nam narekujejo zdaj rodilnik, zdaj tožilnik:

Ne smem, ne morem, ne maram, ne umem, ne želim, ne mislim, nočem, ne znam, ne začnem — *grehov odpuščati*.

Nimam pravice, nisem dolžen, nisem zmožen, nimam navade, nimam oblasti, ne čutim se zmožen, nisem pozabil, nisem namenjen — *grehe odpuščati*. Ni mi dano, ne posreči se mi, ni mi mogoče — *grehe odpuščati*.

Ali z drugačnimi zgledi:

Ne smem, ne maram, ne mislim itn. — *ustvariti velikega dela, narediti izjeme, spregledati predpisa*.

Nimam oblasti, nisem dolžen, nisem zmožen itn. — *ustvariti veliko delo, narediti izjemo, spregledati predpis*.

Ni mi mogoče, ni mi dano itn. — *ustvariti veliko delo, narediti izjemo, spregledati predpis*.

Seveda bi bilo drzno po teh malo primerih postavljati že pravila, vendar se zdi, da nam te tri skupine kažejo sledeče zakonitosti današnje slovenščine:

1. Moč zanikanega povedka sega do predmeta samo pri nekaj *glagolih*, ki se vežejo z nedoločnikom.

2. V nikalnih stavkih, kjer je nedoločnik povezan z *imeni*, ostaja predmet v tožilniku.

3. Enako ostaja predmet v tožilniku v zvezah glagola »ne biti«, kadar ta zanika možnost ali potrebo kakega dejanja.

Te zakonitosti imajo, bi rekli, psihološki temelj v tem, da so zgledi pod 1. tisti, kjer je zanikani glagol *neposredno* povezan z nedoločnikom in zato nikalna moč »sega« do predmeta. Zgledi pod 2. so *posrednejši*, vrinjeno je še »ime«, v zgledih pod 3. pa gre vrh tega še za brezosebno rabo, ki že sama po sebi narekuje, da se zanikovanje omeji le na skupino ob nikalnici.

Pri zgledih pod 2 in 3 stavek tudi lahko spremenimo v podredje s podrednim veznikom »da bi« (Nisem zmožen, da bi ustvaril veliko delo), medtem ko pri zgledih iz 1 tega ne moremo storiti.

Izmed Breznikovih zgledov moramo priznati tiste, kjer je *nedoločnik neposredno povezan z nikalnico ni* (ni najti, ni čuti ipd.: »...in esov v njega pesmih najti ni«). Nekoliko negotovi smo že pri »ni mogoče«. Gregorčičev zgled »Njegovih čud na sveti / mogoče ni prešteti« bi se navsezadnje prav tako lahko glasil (v prozi) »Prešteti njegova čuda na sveti ni mogoče«. Zato

se zdi, da je imel Stritar vendarle pravi občutek, ko je zapisal (po Brezniku napačni) stavek: »Ljubezen čisto prepovedati pesnikom nij mogoče«. Neroden je le besedni red, ker zavaja v nejasnost — to lahko razumemo, češ da pesniki ne morejo prepovedati ljubezni. Drugače pa se današnjemu ušesu zdi kar dobro: »Ljubezen pesnikom čisto prepovedati ni mogoče.«

Značilen je Breznikov zgleđ metaforičnega izražanja: »Pa tudi otroku ne gre dovoliti vsake porednosti.« Na prvi pogled se zdi rođilnik čisto v redu. V resnici pa imamo spet nejasen stavek z zmedenim besednim redom. »Otroku ne gre« bi lahko razumeli tudi kot »otrok ne sme«; jasneje bi bil stavek povedan takole: »Pa tudi ne gre otroku dovoliti vsako porednost«, s tožilnikom, kakor lahko rečemo: »Dovoliti otroku vsako porednost, to vendar ne gre« ali podobno za prejšnje: »Pesnikom ljubezen čisto prepovedati, to ni mogoče«, »Prešteti njegova čuda na sveti — to ne gre, to ni mogoče«. Samo še izpustimo nepotrebni »to«, pa imamo nikalni stavek s tožilnikom ob nedoločniku.

Za nekatere besede bi bilo treba posebej preiskati, k čemu se bolj nagibljejo. Recimo »*nehati*«, ki si ga nisem upal zapisati v prvo skupino, ker se mi zdi, da bi enako lahko šel v drugo: ne neham umivati nog — ali: ne neham umivati noge? Podobna izjema je zveza »*ni treba*«, ki bi morala imeti (ker je med tistimi z brezosebno rabo) akuzativ, pa ima genitiv: ni treba pisati članka. Kako šibek je že ta vpliv nikalnice na predmet, kaže čisto podobni »ni potrebno«, ki se zdi kar dober z akuzativom: Pisati članek že danes ni potrebno.

Kadar ločimo tisto, kar spada skupaj, se zbuja dvomi in nastajajo drugačne (lahko rečemo napačne) oblike. Če zapišemo stavek v obliki »Palice nisem pozabil vzeti«, nas zavaja podobnost s stavkom »Palice nisem pozabil«, da se nam zdi rođilnik primernejši, dokler stavka ne zasučemo v »Nisem pozabil vzeti palico«. Podobno: »Velikega dela mi ni mogoče ustvariti« — v drugačnem zaporedju pa: »Ni mi mogoče ustvariti veliko delo«, kakor »Nemogoče mi je ustvariti veliko delo«.

Ocene in poročila

OB PREGLEDU HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Iz razumljivih razlogov bom spregovoril samo o hrvatskem delu Ravbarjeve zanimive in koristne knjige,¹ in sicer seveda predvsem o novejši hrvatski književnosti.

Knjiga Miroslava Ravbarja nima pretenzij, da bi bila znanstveno delo v navadnem pomenu besede; gradiva ne zajema raziskovalno, analitično, temveč sintetično, pregledno. Preprosteje povedano, hoče biti učbenik in ravno od te plati jo je treba tudi oceniti.

Takoj naj pripomnim, da je hrvatska književnost v nji obdelana tako po svojem pomenu kakor tudi po zadnjih rezultatih vede o književnosti. In ko smo že pri tem, je treba z zadoščanjem poudariti, da je imel avtor v glavnem pri roki vse, kar je veda ugotovila kot dejstvo. V tem smislu je Ravbarjev učbenik delo, ki je dobro informirano in obenem dobro informira svoje povečini mlade bralce o stanju in uspehih hrvatske književnosti. (O drugih književnostih bo mogoče povedal svoje mnenje kdo, ki je bolj poklican.)

Dolga je vrsta prednosti tega dela, od grafične opreme do razporeditve gradiva. Avtor se je pri periodizaciji držal že ustaljenih potov. Obdobje novejšje književnosti,

¹ Miroslav Ravbar, Pregled hrvatske, srbske in makedonske književnosti. Založba Obzorja, Maribor 1958. Str. 456.

ki bi se nanj rad ozrl v tem prikazu, je razdelil na dve poglavji: 5. *Narodni prerod in romantika* (v tem obdobju avtor loči dve književni generaciji in navaja oddelka: *Prva romantična generacija* — ilirizem — in *Druga romantična generacija* — hrvatska književnost v dobi absolutizma in nagodbe), 6. *Realizem*, 7. *Moderna*, 8. *Najnovejša književnost*. Ljudsko pripovedništvo je obdelano posebej, na koncu knjige, najbrž zato, ker ga je prispeval drug avtor (Stanko Janež).

Kar se tiče periodizacije, je moral avtor izoblikovati svoje poglede pravzaprav glede na širšo celoto, ki je z njo želel zajeti gradivo: ne gre namreč samo za eno književnost (v konkretnem primeru hrvatsko, temveč za tri, hrvatsko, srbsko in makedonsko, zato je bilo treba najti za vse tri istoznačne periode. Tako se je zgodilo, da avtor ni sprejel termina »obdobje Avgusta Senoe« (čeprav bi ga bil lahko). Ravno tako je nenavadno (in to se, mislim, nanaša na vse tri književnosti), da je v eno obdobje vključeno vse ustvarjanje od zloma Avstrije do danes, torej v dobi štiri-desetih let (1918—1958), obdobje, ki se deli vsaj na dva oddelka in je v vsaki izmed teh književnosti pomenilo najvišji vrh.

Še ena pripomba: ker gre za knjigo, ki bo v rabi predvsem kot šolski učbenik, bi bilo treba po mojem mnenju posvetiti več pozornosti uvodnim odstavkom v posamezna obdobja. Vzemimo na primer (tudi tu glede na hrvatsko književnost) uvod v poglavje »Prva romantična generacija«. Začenja se s stavki: »Kot reakcija na klasicizem in racionalizem se je v evropskih književnostih pojavila romantika. Novo gibanje je bilo polno protislovij, zajelo pa je vsa področja: umetnost, filozofijo, politiko« (str. 120). Vse to seveda drži, a je premalo. Pri narodih, kakor so vsi južno-slovanski, so namreč začetki novejših književnosti predvsem nacionalnega in političnega in šele pozneje tudi književnega pomena. Je že res, da je bila tudi hrvatska romantika deloma reakcija na klasicizem (Dubrovčanov), vendar nikakor ne v tolikšnem obsegu, kakor je bila na primer v Franciji. Vsekakor je treba paziti na to, da ne bi dobili učenci vtisa, kot da je umetnost nasploh, književnost pa še posebej, avtonomen proces, ki se razvija samo po svojih »notranjih« postavah in ni del družbene in politične zgodovine posameznega naroda. Na str. 121 je sicer povedano, da je bila Hrvatska pred prerodom »razkosana, gospodarsko šibka«, da ji je grozila nevarnost madžarizacije; vendar bi bilo treba poudariti (in mogoče priložiti še zemljevid razcepljenosti hrvatskega naroda) tudi veliko število raznih kulturnih žarišč, v katerih se je razvijala hrvatska književnost (Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Istra, Granica...), kar bi še razločneje prikazalo razmere, v kakršnih so začeli ilirci, in pomen uspehov, ki so jih dosegli. Podobne pripombe bi se dalo izreči tudi glede uvodov v druga obdelana obdobja (za realizem še najmanj!), še posebej pa za obdobje najnovejše književnosti, kjer so razmere v stari Jugoslaviji komaj naznačene. V oddelku *Književnost v treh obdobjih* (str. 297—301) govori avtor skoraj izključno o srbski književnosti (drugače je pa v oddelkih *Revije ter Kritiki in esejisti*), kakor da v hrvatski književnosti med obema vojnama ni bilo posebnih tokov. To je sicer v obilju nadomeščeno na celih 42 straneh besedila v oddelku, ki podrobneje govori o hrvatski književnosti v tem obdobju, samo da so tam književniki prikazani v obliki portretov, ne pa v razvoju.

Še nekaj pripomb: pri J. Eugenu Tomiću bi bilo treba povedati, da je pisal tudi pesmi, ker so bile *Ljeljinke* vsaj zgodovinsko pomembne pri podiranju klerikalnih vezi. Nadalje je gotovo krivično, da je Ivanu Dežmanu, Ferdu Beciću in Franju Cirakiju na eni ter Andriji Palmoviću in Rikardu Fliederju Jorgovaniću na drugi strani posvečena ista pažnja. Še posebej le-ta drugi bi bil zaslužil, da bi bilo bolj poudarjeno njegovo lahkotno pripovedovanje, ki ga deloma še danes lahko beremo.

Nesrečni grof Dragutin Khuen-Héderváry je tolikokrat omenjen, vendar bi bilo treba povedati, da Khuen ni ime, temveč del priimka. V obdobju realizma bi bilo treba še bolj poudariti zares odločilno vlogo Turgenjeva, ki je vplival na celo vrsto hrvatskih pisateljev od Senoe do Leskovarja.

Več pažnje zaslužita Josip Draženović in Viktor Car-Emin. Ker so že navedene vse izdaje »Djela hrvatskih pisaca« (urednik Tadijanović), bi bilo treba pri Leskovarju omeniti, da je tudi ta avtor izšel v isti zbirki. Cihlar-Nehajev in Marjanović zaslužita podrobnejšo oceno, seveda v sorazmerju z drugimi. Pri Marjanoviću bi bilo treba omeniti, koliko je storil za populariziranje Kranjčevićeve poezije, kar govori o značaju njegove kritične dejavnosti. Čedomil Jakša je samo omenjen (231), a bi ga bilo treba bolje prikazati, vsekakor veliko bolje od, recimo, Milana Šarića, o katerem izvemmo tudi rojstne letnice (274). *Geranium* ni simbol dubrovniške device, dejanje te Vojnovičeve novele se dogaja v glavnem v Splitu; Flaubert je bil vzor Vojnoviću,

ne pa črticam *Perom i olovkom* (275). V odstavku o Nazorju ni jasno, katera dela so *Istarske priče* (287). Med pisatelji, ki so vplivali na Nazorja, bi bilo treba omeniti Hugoja in Heineja. Razen tega je o Nazorju težko reči, da »vzorov ni imel mnogo«. Treba bi bilo, navsezadnje, navesti izdaje Nazorjevih del in glavno literaturo o njem, kakor je navedeno tudi pri manj pomembnih pisateljih. Sodba o Domjaniču bi bila lahko manj ostra, kot je v navadi: danes lahko že mirneje ocenimo lepoto njegovih štokavskih pesmi. Več prostora zaslužita Franjo Horvat-Kiš in Ivan Kozarac (295). Pri Krleži ni navedena literatura; treba bi bilo omeniti vsaj Vučetića (delo je sicer navedeno pri svojem avtorju na strani 335, vendar bi bilo bolje, ko bi bilo to storjeno pri Krleži). Tudi izdaja Cesarčevih del ni natančno navedena. Veliko veliko več pažnje zasluži Wiesnerjeva poezija. Kolarjevo delo bi bilo treba bolj zvezati v življenjem, ker je to njegova pomembna značilnost. Cesarić ni napisal toliko zbirk pesmi, kakor je navedeno na strani 322. Goranova Jama terja zaradi svoje vrednosti več analize in Goranovih del je več kot sedem zvezkov (330), vendar založba žal ni izpolnila te nacionalne dolžnosti. Na koncu puta ni najboljša Matkovićeve drama, to nam je po drami *Vašar snova* in še posebej *Heraklo* povsem jasno. Vladimir Popović zasluži (naj omenim samo poemo *Oči*) več ko tri vrstice petita, itd. Navsezadnje je škoda, da ni navedeno delo dveh pomembnejših prozaistov, ki še danes pišeta, Slavka Batušića in Stjepana Mihalića. Popolnoma zanesljivo drži, da ocena Petra Šegedina ne ustreza, ker je veliko pomembnejši od prostora, ki mu je odmerjen.

Navedel sem nekaj pomanjkljivosti in gledal sem, da so različne vrste, ker sem hotel s tem pokazati, kaj bi bilo (po mojem mnenju) potrebno za drugo izdajo dopolniti. (Seveda bi bilo treba popraviti napačno ali pomanjkljivo navedene letnice: Starčević je umrl leta 1896, ne 1895; Mihovil Nikolić je umrl 1951; tudi Pere Ljubić ni več živ: umrl je leta 1952; itd.)

A naj hitro omenim tudi dobre strani te knjige, ki so številnejše od napak. Predvsem popolnost, skoraj bi lahko rekli celo prevelika, glede starejših obdobij. Zakaj je bilo na primer potrebno omenjati (v učeniku, in sicer za slovenske šole!) razne Vežiče, Buzoliće itd., v istem hipu pa Perkovca odpraviti z nekaj vrsticami? Pri modernih pisateljih to ne moti, ravno nasprotno: čim več imen, tem bolje, o njih bo dokončno sodbo izrekla znanost, ko pride čas za to, danes pa je treba registrirati bogaten razvoj književnosti na različnih področjih.

Pri sodbah o posameznih pisateljih je bil avtor skoraj povsod zanesljiv. Ni se sicer čuditi, da mu ni spodletelo pri starejših, že obdelanih pesnikih in pisateljih (omenjam samo nekaj imen: Mažuranić, Senoa, Kranjčević itd.), ugodno pa je presenetil z lepo označitvijo na primer Krleže, Cesarca, Tadijanovića, Desnice, Marinovića, Kaleba, Vesne Parun itd. Še posebej ugodno zato, ker gre za pesnike in pisatelje, ki se večinoma še zmeraj razvijajo in jih je kot sodobnike težje oceniti. Nasploh je treba še posebej poudariti, da se je avtor trudil, da bi povsod posredoval izvirne in estetsko orientirane sodbe. To je še posebej pomembno, ker gre za učenik in ker so bili učeniki književnosti zelo pogosto samo zbirka podatkov, ne pa knjige, iz katerih bi mogli učenci zajemati tudi estetske spodbude.

Z eno besedo, Ravbarjev Pregled hrvatske, srbske in makedonske književnosti je dobra in koristna knjiga, katere relativne šibkosti je kaj lahko odpraviti, njene dobre strani pa jo že zdaj priporočajo za drugo izdajo. Treba je pohvaliti tudi založbo, da je knjigo okusno izdala. Posebej ugoden vtis napravlja veliko število fotografij, še celo najnovejših pesnikov in pisateljev.

Ivo Frangeš, Zagreb

DRUGA KNJIGA KRAIGHERJEVEGA CANKARJA

Zdravnik, pisatelj in Cankarjev prijatelj dr. Lojz Kraigher je nedavno objavil drugo knjigo svoje monografije o Ivanu Cankarju.¹ Po obsegu ni nič manj zajetna kakor prva, saj šteje kar 760 strani, razlikuje pa se od nje po tem, da je opremljena s številnimi slikami. To so fotografije Cankarjevih ljubezni in pisatelja samega ter reprodukcije nekaterih Smrekarjevih karikatur.

Knjiga obravnava Cankarjevo življenje in delo v zadnjem dobrem desetletju od kandidature oziroma Hlapca Jerneja pa do Podob iz sanj in smrti. Očitno je, da se je avtor na monografijo skrbno pripravljala, saj upošteva vsa Cankarjeva dela in

¹ Lojz Kraigher, Ivan Cankar. Studije o njegovem delu in življenju, spomini nanj II. Cankarjeva založba, Ljubljana 1958.

pisma. Poleg tega tudi še neobjavljeno korespondenco in nova osebna pričevanja kakor tudi vse zadnje razprave in članke. Mnoge ugotovitve in sodbe pa zajema naravnost iz lastnega poznavanja pisatelja, njegovega časa in sodobnikov.

Kraigher, ki se z vidnim ponosom prišteva med redke še živeče Cankarjeve prijatelje, v svojem delu razodeva neomejeno ljubezen do njegove umetnosti, a tudi strastno zavzetost v prikazovanju Cankarja človeka. Takó njegovo osebnost kakor delo presoja skoraj izključno s sociološkega vidika, medtem ko o nekdanji podmeni o usodnem vplivu enureze skorajda ni več sledu. Vendar iz brezobzirne iskrenosti, s katero odkriva Cankarjevo človeško podobo, njene vrline in slabosti, pogosto začutimo zdravnika in naturalista.

Zdi se mi, da so avtorju najbolj uspela tista poglavja, v katerih nam osvetluje Cankarjevo človeško, zlasti erotično življenje in družbeno politično dogajanje njegove dobe. Tako je zelo plastično in, mislim, tudi pravilno in dokončno prikazal pisateljevo razmerje do Štefke Löfflerjeve in Mici Kesslerjeve. Na Štefko je bil navezan zgolj senzualno, poroko z njo je imel za dolžnost (ne za stvar srca), ki pa se ji je odtegoval, odkar je spoznal Mici, svojo idealno ljubezen in »popolno lepoto«. Tudi Cankarjev odnos do Nine Bergmannove, Mici Pfeiferjeve in Milene Rohrmannove je Kraigher ponazoril dovolj jasno in prepričljivo. Nekatere partije s to tematiko so napisane posebno zanimivo in razgibano, tudi obilno citiranje intimne korespondence tu ne moti, in jih bereš kot odlomke iz pravega romana. Prav tako nam vseskozi pritegujejo pažnjo žive oznake Cankarjeve dobe: opis volilnega boja v Zasavju, septembrskih dogodkov v Ljubljani, pisateljevega bivanja v Slovenskih goricah, nacionalnih bojev z Nemci pred vojno in zadnjih let Cankarjevega življenja.

Tu pa tam razlaga Kraigher Cankarjevo umetnost zelo bistro in prepričljivo ter v prikupni razpravni obliki; v črticah Pravica za pravico in Rumene rože spretno odkriva osebno izpovedne elemente, drugod, na primer v povestih Potepuh Marko in Krčmar Elija, pa uspešno primerja sorodne socialne motive. Tudi druga Cankarjeva glavna dela iz obravnavanega obdobja od Hlapca Jerneja preko Pohujšanja, Za križem, Kurenta in Lepe Vide do Podob iz sanj umeva in razlaga v bistvu pravilno. Moti in odbija pa tu metoda, čeprav je morda Kraigher hotel z njo popularizirati Cankarjeva dela tudi med bralci, ki jih ne poznajo: namesto da bi posamezne umetnine opredelil kar najbolj samostojno, vsestransko, prijetno in zgoščeno, se po navadi naslanja kar na Cankarjevo besedilo in navaja snovno vsebino z razvlečenimi in utrujajočimi citati ali parafrazami.

Pri označevanju umetnin pa je marsikaj nezadovoljivega, prehudo subjektivnega, tudi kar zadeva rezultate interpretacije. Grbec Vid iz vložne zgodbe v Novem življenju simbolizira pač npravstveno spačenost sebičnega mladega človeka, nikakor pa Cankar ni mogel imeti namena, da bi z njim vizionarno prikazal vrhove današnje svetovne reakcije. Če gledamo v sonetu Resignacija obup impotentnega moškega namesto navadne blamaže zavrnjenega snubca, zadevo brez potrebe kompliciramo. V zgodbi Greh mučena mačka pri najboljši volji ne more biti aluzija na pisateljevo sestro Lino; tu gre pač za pogostno otroško hudobijo nad živaljo in morda še za vpliv Poejevih grozotnih zgodb. Ne morem dalje razumeti, kaj je v Sosedu Luki, po psihologiji in etiki vrednem Dostojevskega, takšnega, da bi se Cankar v njem »krohotal... na račun kriminalnih zgodb in... šentflorjanskih bralcev« ter se »muzal od veselja, ker je kmečko dušo tako sijajno odrešil greha« (str. 180). Res, marsikje je treba v Cankarjevih junakih gledati pisatelja samega, povsod pa vendarle ne; tako si težko predstavljam pisatelja simboliziranega v Šimnu Sirotniku, skrajno prisiljeno pa bi bilo v boju med Osojnico in Prisojnico za Šimnovo grobljo videti boj med slovenskimi liberalci in klerikalci za pisateljevo dediščino. Pri Lepi Vidi Kraigher docela pravilno razlaga Poljančeve predsmrtne sanje kot vizijo socialistične prihodnosti; ne morem pa se zživeti v to, da bi Cankar tudi v posestniku Dolinarju upodobil samega sebe, čeprav predstavlja Milena Mici Kesslerjevo.

Ni dvoma, da je moral avtor monografije o Cankarju spregovoriti tudi o moderni kot celoti in o Cankarjevih literarnih tovariših; toda organski razporeditvi snovi bi bilo v prid, če bi bil o Zadrugi razpravljal že v prvi knjigi in če Ketteja ne bi bil prilepil kot epilog k drugi. Tudi glede moderne kot literarne družine se s Kraigherjem v nekaterih stvareh ne morem skladati, zlasti ne v tem, da gleda na Murna kot na literarnega začetnika in na Župančiča kot na meščanskega individualista. Kljub duhovnemu aristokratstvu, kakor ga razodevajo prenekatere njegove pesmi, bi si zelo pomišljal Župančiča tako negativno etiketirati. Tudi ne drži trditev, da bi »šele ob začetku osvobodilne borbe začel s pesmijo 'vstajenja' našemu

ljudstvu« (441). Njegova domovinska in socialna lirika se vendarle začena že z Dumo in nadaljuje v zbirki V zarje Vidove. Ne drži dalje Kraigherjeva misel, da se je Cankar »na Dunaju brčkone v prvi vrsti pod vplivom Župančiča za hip ogrel za dekadenco« (420). V resnici je bilo narobe: z dekadenco in njenimi poeti se je najprej seznanil Cankar, za njim Murn in nazadnje Župančič.

Prav je, da nas je Kraigher kot sodobnik opozoril na nesoglasja med Župančičem in Cankarjem; da so morala biti, na to kaže že razlika v temperamentih in nazorih, kakor jo poznamo iz njunih del. Toda zdi se mi, da so ostajala na ravnini medsebojnih človeških odnosov in da jih Župančič ni prenašal v javnost s svojimi pesmimi. K tej domnevi me navajajo Kraigherjeve razlage v poštev prihajajočih pesmi, ki so preveč subjektivne, da bi me mogle prepričati. Ne v Župančičevem Večnem življenju iz Čaše opojnosti, ki izraža dekadentski erotični gnus nad življenjem, zlasti pa ne v Murnovem ciklu Fin de siècle — pretresljivi izpovedi o zavrnjeni ljubezni in izživetju v dunajski beznici — ne vidim sledu o tekmovalnem »boju med brati« pesniki. Prav tako se mi ne zdi verjetno, da bi avtor Samogovorov namigaval na svoj »sovražni« odnos do Cankarja v pesmi Prijateljem, ki jo motivno in idejno povežujem s Pismo mladine, torej z bojem mladih proti Aškercu. V smislu Kraigherjeve teze tudi ne morem razlagati pesmi Metamorfoze, Telesa naša, Gospa ter Nekaj čednih verzov in dva konfuzna soneta. Avtorja monografije namreč v sodbah lahko hudo zanese, če jih opira na takšna nezanesljiva tla, kot so slučajne podobnosti v imenih in besedah. Tako je o Beli krizantemi zapisal: »Z ‚indijsko‘ krizantemo je [Cankar] cikal na svojega grobarja [Župančiča], ki je nekoč s ‚Ptičem Samoživom‘ studiral verstvo Indijcev« (580). Nikakor nimam namena slepo zagovarjati Župančiča, toda bojim se, da Kraigher gleda nanj preveč črno, in bi rad, da pri presojanju naše literature ostanemo trezni in nepristranski.

Monografija o Cankarju ima poleg leposlovnih in esejističnih tudi izrazito polemične sestavine. Vsakdo ima pravico in dolžnost, da uveljavlja svoje prepričanje, zlasti kadar sodi, da se ujema z objektivno resnico, hkrati pa ne sme biti toliko zaverovan sam vase, da bi odrekal resnicoljubnost, demokratičnost in poštene namene drugim. Kraigher kot polemik uveljavlja svoje prepričanje ognjevit, korenito in samozavestno, do resničnega ali namišljenega nasprotnika pa je žal rad tudi nezaupljiv, jedek in krivičen. V svoji knjigi polemizira z Iv. Prijateljem, Iz. Cankarjem, Jos. Vidmarjem, Duš. Pirjecom, Fr. Koblarjem in Ant. Slodnjakom; kar se tiče njih odnosa do Cankarja in moderne, vidi v enih meščane, v drugih klerikalce. Zlasti je tendenciozen do profesorjev Slodnjaka in Koblarja: Slodnjakov govor ob 60-letnici moderne pred cukrarno razumeva docela laično in zato tudi napačno; njuno znanstveno delo, ki zbuja splošno občudovanje, označuje za »ponarejeno učenost na katedri z majavimi nogami« (414); o Koblarju trdi, da Gregorčiča in Ketteja kot njun urednik »neprijazno jaše« in da bodo Ketteja »že še vzdignili na dostojnejši podstavek« (411). Kritike in polemike so nam tudi dandanes potrebne, saj razčiščujejo pojme in utirajo pot resnici; ne smejo pa biti takšne, da bi podirale medsebojno zaupanje in hromile ustvarjalno voljo, čeprav je imenovanima verjetno ne.

Da povzamem: polemična stran knjige je najmanj simpatična, pogosto odbijajoča; suha in utrujajoča je metoda citiranja, s katero avtor navadno obravnava pisateljeva dela. Živo, razgibano in prepričljivo pa Kraigher prikazuje Cankarjevo človeško podobo in njegovo življenjsko pot, njegovo beganje za čustveno srečo in popolno lepoto, otepanje z vsakdanjo bedo in telesno neobgljenostjo, njegov boj za socialno pravico vsega človeštva in vero v politično svobodo našega naroda. Morda bi bil storil avtor bolje, če bi nam dal biografski roman o Cankarju, kakor je leposlovno obdelal njegovo življenje že v odrsko oblikovani Umetnikovi trilogiji, ali pa nam ohranil samo svoje osebne spomine na pisatelja, sodobnike in takratni čas. Takšne spomine na Cankarja, kolikor bi osvetljevali njegovo osebnost in umetnost, bi morali v pravem času napisati še vsi drugi, ki so ga поблиže poznali; nepopravljiva škoda je, da sta za vedno odšla, ne da bi nam jih zapustila, pisateljev brat in bratranec. Pa tudi za takšno knjigo o Cankarju, kakor nam jo je dal Kraigher, mu moramo biti hvaležni — kljub nerodnemu prijemu pri obravnavi del in kljub nepotrebnim izpadom njegove polemike. Saj je na osnovi skrbno zbranega obširnega gradiva kot prvi pri nas osvetlil Cankarja plastično in v detajlih, z vso iskrenostjo in realizmom, v vsej njegovi mizeriji in veličini. Fotografije in reprodukcije so dragocen dodatek h knjigi, v kateri pogrešam vsaj še podobo Mici Kesslerjeve iz dobe Novega življenja; ponujajo nam misel na Cankarjev album, ki ga bo treba realizirati, brž ko bo mogoče, v obsegu Prešernovega.

Joža Mahnič

Ko sem premišljeval o velikem vplivu, ki ga je na Prešerna imela Grillparzerjeva Sappho, me je seveda začelo zanimati še vprašanje, ali bi se našli še drugi sledovi, da je naš pesnik poznal Grillparzerjeva dela. Najbližja je bila misel, da je treba pregledati Grillparzerjevo dramo *Des Meeres und der Liebe Wellen*, v kateri igra glavno vlogo svečenica boginje ljubezni Hero, podobna Bogomili po lepoti in svečeniški službi. Kidrič pravi v svojem *Prešernu* na strani 377, da je Prešeren mogel poznati zgodbo o Heri in Leandru iz Schillerjeve balade. Zato si najprej ogledjmo balado *Hero und Leander*, ki je nekaj desetletij starejša od Grillparzerjeve drame.

V Sestu ob Helespontu (Schiller in Grillparzer imata obliko Sestos, ne Seist[os], kakor piše Kidrič) živi svečenica Afrodite Hero, lepa kakor Hebe (boginja večne mladosti). Silna ljubezen jo veže z junaškim lovцем Leandrom, ki prebiva v Abidu (Abydos) na drugi (azijski) obali Helesponta. Kako je nastala ta ljubezen, pesnik ne pripoveduje. Ugotavlja samo kratko, da je oba zadela božja moč Amorjeve strele. Toda očeta zaljubljenecv sta nasprotna tej zvezi in jo hočeta preprečiti. Ljubezen je pa iznajdljiva in Leandru uspe, da premaga vse ovire: skozi mesec dni vsako noč plava čez Helespont in se zjutraj vrača domov. Pride pa jesensko enakonočje s svojimi viharji. Neko noč divjajo na morju vetrovi med gromom in bliskom in ugasijo luč, ki je svetila na Herinem oknu Leandru, da ni izgubil smeri. Drugo jutro naplavijo morskimi valovi Leandra mrtvega na breg. Nesrečna Hero konča svoje življenje s skokom v morje.

To snov je v predelani obliki porabil Grillparzer za svojo žaloigro. V Sestu je svetišče boginje Afrodite, kjer je Herin stric višji svečenik. Svečeniška čast je v Herini družini dedna in že pred Hero je opravljala službo deviške svečenice njena teta, sestra sedanjega višjega svečenika. Drama se začinja z jutrom dne, ko bo ob veliki slovesnosti Hero napravila obljubo vednega devištva in za vedno postala svečenica. Hero pričakuje tega dogodka vedra, povsem mirna in s svojo usodo zadovoljna, kajti tudi o njej velja, da »srce mladó ni za nobén'ga vneto«. O ljubezni ne ve tako rekoč nič. Boga Amorja časti tako, kakor človek časti to, česar ne pozna: »... ehren will ich dich, wie man verehrt, was man auch nicht erkennt.«

K slovesnosti hčérine posvetitve sta prišla tudi oče in mati — in mati bi jo rada odvrnila od njene namere, kajti »das Weib ist glücklich nur an Gattenhand«. Tako ji svetuje mati, ki ni, kakor pravimo, srečno poročena, ampak v zakonu prava sužnja gospodovalnemu možu! In Hero se kmalu prepriča, da je vsaj glede njene osebe imela mati — prav. Kajti k prazniku je prišel iz Abida tudi mladi Leander s prijateljem Navklerom. Leander je vzor moške lepote in moči, kakor je tudi Hero po lepoti kraljica med vrstnicami. Vsa dekleta gledajo za njim, on je pa kljub temu osamljen, ker ga stalno muči velika otožnost. Njegov prijatelj ga je pripeljal v Sestos, ker je slišal, da se otožnost ozdravi s tem, če se bolni dotakne obleke svečenice. Ko je prišla v slovesnem sprevodu mimo Hero in zagledala nesrečnega mladeniča, se je na mah v srcih obeh vnel neugasljiv plamen ljubezni. Še isti dan je ujel Leander priložnost, da je govoril s Hero. Oba sta nesrečna ob misli, da sta se spoznala za dan, pravzaprav samo za nekaj ur prepozno. Otožna odide Hero v stolp, kjer ji je namenjeno samotno stanovanje do konca dni, in ravno hoče ugasiti luč, ki je svetila v njeni sobici, ko se prikaže na oknu on, ki ga je imela prav ta čas v mislih: Leander. Preplaval je Helespont, smer mu je kazala luč v Herinem stolpu. V strahu, da bi ga ne odkrila tempeljska straža, je preživel noč v stolpu in odšel šele drugo jutro, ko je obljubil Heri, da bo prišel tudi drugo noč; zato naj gori luč na oknu. Pri tempeljski straži je pa nočni nemir zbudil sum in po raznih znamenjih je Herin stric sklepal, kaj se je moralo zgoditi. Zato je skrbel, da je bila Hero, trudna po razburiljivi noči, ves dan močno zaposlena in je zvečer tako trdno zaspala, da ni opazila, ko je stric ugasil luč. Drugo jutro so našli Leandra mrtvega na obrežju, Hero pa je umrla od žalosti.

Že ta bežni pregled vsebine kaže, da je Prešernova Bogomila bližja Grillparzerjevi Heri kakor Schillerjevi in da je po vsej verjetnosti imel Prešeren predvsem Grillparzerjevo dramo pred očmi, ko je iskal primero za lepoto Bogomilino. Več razlogov govori za to misel.

1. Prešeren imenuje Hero »slovečo«. To ime ji je pristajalo zaradi tega, ker sta se v razdobju malo desetletij ukvarjala z njeno zgodbo dva slavna pesnika, zlasti pa zaradi tega, ker je bila junakinja drame, ki je prav takrat, ko je Prešeren sam nameraval pisati dramo, doživela prve štiri uprizoritve v dunajskem Burgtheatru. Grillparzerjeva drama je bila prvič uprizorjena v aprilu 1831, Prešeren je pa pisal *Krst* 1835 in ga izdal okrog 14. aprila 1836 (Slodnjak v SBL 542). Podobno imenuje Prešeren Leonoro Estijanko »imenitno«, kar sta jo opevala Tasso in Goethe.

2. Prešeren poudarja lepoto Herino. Res, tudi Schiller pravi, da je lepa kakor Hebe, pri Grillparzerju pa je na njeni lepoti še poseben poudarek. Grillparzer pravi v svoji avtobiografiji, da je dramo o Heri napisal prav zaradi neke izredno lepe ženske: »Eine wunderschöne Frau reizte mich, ihre Gestalt, wenn auch nicht ihr Wesen, durch alle diese Wechselfälle durchzuführen« (Neckerjeva izdaja Grillparzerjevih zbranih del, 12. zvezek, 149). Bila je to njegova nekdanja ljubezen Marie von Smolenitz, poročena s slikarjem Gaffingerjem. Njo je imel pred očmi, ko je pisal dramo o Heri, kakor je Leandru dal nekaj svojih lastnosti. V svojem dnevniku omenja dvakrat (14. marca in 12. aprila 1834) njeno lepoto: »das himmlische Gesicht«, »in aller ihrer damals wirklichen himmlischen Schönheit«. Zato je razumljivo, da Grillparzer v drami večkrat poudarja prav lepoto glavne junakinje. Prva beseda, s katero jo nagovori (v 2. prizoru I. dejanja) služabnica v svetišču, je: »Ei, schöne Hero, schon so früh beschäftigt?« Navkteros pa ne ostane samo pri ugotovitvi, da je Hero »ein schönes Weib«, ampak opisuje ta vzor lepote na široko: »Die Priestrin selbst; ein herrlich prangend Weib! / Die besser tät, am heut'gen frohen Tag / Der Liebe Treu' zu Schwören ewiglich, / Als ihr sich zu entziehn, so arm als karg; / Der Anmut holder Zögling und der Hoheit, / Des Adlers Aug', der Taube süsser Girren, / Die Stirn so ernst, der Mund ein holdes Lächeln. / Fast anzuschauen wie ein fürstlich Kind, / Dem man die Krone aufgesetzt noch in der Wiege. / Und dann! Was Schönheit sei, das frag' du mich! / Was weisst du von des Nackens stolzem Bau, / Der breit sich anschliesst reichgewundenen Flechten, / Den Schultern, die, beschämt nach rückwärts sinkend, / Platz räumen den begabtern reichen Schwestern, / Den feinen Knöcheln und dem leichten Fuss / Und all den Schätzen so beglückten Leibes?« (II. dejanje, 1. prizor.) Ni torej čudno, da je vsakemu, ki je dramo prebral, ostala Herina lepota v spominu in da je delo na odru moglo uspeti samo z igralko, ki je v znatni meri ustrezala visokim zahtevam besedila.

3. Bogomila je hči svečenika, Hero pa nečakinja. In Bogomila je svečenica v svetišču boginje ljubezni kakor Hero.

4. V drami se mnogo govori o odpiranju in zapiranju svetišča, ki je za občinstvo odprto samo ob velikih praznikih, sicer je pa postavljena straža, ki zapira vrata in budno pazi, da ne vstopi nepoklicanec. In Prešeren omenja iz službe Staroslava in njegove hčere prav to, da odpirata in zaklepata boginje vežo.

5. *Krst* se zaključuje z lapidarnim verzom: Nič več se nista videla na sveti. V drami se prav posebno poudarja bridkost trajne ločitve dveh, ki mislita, da drug brez drugega ne moreta živeti. Hero zdihuje: »Im ganzen Leben seh' ich kaum ihn wieder« (III. dejanje). Ob mrtvem Leandru toži: »Nie wieder dich zu sehn, im Leben nie! ... / Und nimmer sieht mein lechzend Aug' dich wieder?« (V. dejanje.) Leander pa še posebej poudarja »grozni obseg« besede »nikoli«. Ko mu dá Hero razumeti, da se ne sme nikdar več k njej vrniti, pravi: »So meinst du: nie? — in aller Zukunft nie? / Kennst du das Wort und seinen grausen Umfang?« (III. dejanje.)

Tu moram pripomniti, da zaključni verz v *Krstu* prav tako in morebiti še bolj spominja na konec Grillparzerjeve *Medeje*, ki izzveni v slovo Medeje od Jasona: »Ich geh' und niemals sieht dein Aug' mich wieder!« *Medeja* je tretji del trilogije *Das goldene Vlies*, ki je bila prvič uprizorjena 1821 v dvornem gledališču na Dunaju in je izšla v tisku naslednje leto. Prešeren je mogel to delo videti na odru ali ga vsaj brati. V drugem delu te trilogije, *Die Argonauten*, sem trikrat opazil misel slovesa za vedno: III. dejanje, verzi 398, 400 in 403. Sicer pa v trilogiji nisem našel drugega, kar bi me spominjalo na Prešerna, kakor osnovno misel *Medeje*: »Was ist der Erde Glück? — Ein Schatten! / Was ist der Erde Ruhm? — Ein Traum!« (V. dejanje, 198, 199.) Grillparzer je torej tudi pokopal up na zemlji sreče.

Vendar pa ni imel Prešeren ne balade ne drame pri rokah, ko je pesnil *Krst*. Kajti sicer bi se mu ne bila primerila neznatna pomota, ki jo omenja tudi Kidrič (l. c.), da je namreč postavil Herino bivališče v Abydos (»v Abidi« je lokal od Abid, kakor na primer na sveti, na otoki, pri gradi itd.). Ta napaka je več kot razumljiva. Poznal sem zgodbo iz grške mitologije in iz Schillerja, dramo sem videl na odru,

pa bi ne bil do zadnjega časa nikdar mogel odgovoriti na vprašanje, ali je bila Hero na evropski ali na azijski obali Helesponta. Misli sem celo, da je bila iz Abide.

Vsa znamenja, iz katerih sklepamo, da je Prešeren poznal Grillparzerjevo dramo, so pa čisto zunanja in se nikjer ne nanašajo na njeno vsebino. To, da je Hero nečakinja višjega duhovnika v svetišču boginje ljubezni, da je sloveča in lepa, so zunanosti, ki kažejo, da mu je bila drama znana, prav nikjer pa ni razvidno, da bi bila nanj napravila kakršenkoli globlji vtis. V tem je Prešerenovo razmerje do te drame povsem drugačno kakor na primer do *Sapphe* ali do *Tassa*. Še več: Prešeren se je v *Krstu* postavil na popolnoma drugačno stališče kot Grillparzer v vprašanju, ki ga drama obravnava: v vprašanju vednega devištvá, recimo splošno: celibata. V drami zahtevajo verski predpisi, da je Afroditina svečenica neporočena. Te stare običaje brani Herin stric z vso odločnostjo, čeprav dostojanstveno in zelo obziren do nečakinje. Nikakor ne sili Here, da prevzame hudo žrtev in postane svečenica, in je še v zadnjem trenutku pripravljen pustiti jo domov, ako ne ostane v svetišču popolnoma prostovoljno. Ko pa je obljuba storjena, ni več mogoč korak nazaj, ampak samo naprej po začeti poti. In vendar izzveni drama v obsodbo njegovega stališča. Izreče jo Herina služabnica, lahkoživa Janthe, ki mu zakliče ob mrtvi Heri: »Vorsicht'ger Tor, sieh deiner Klugheit Werke!« in zahteva odpust iz službe: »Eine Dienerin begehrt der Freiheit; ich kehre heim zu meiner Eltern Herd.«

Da je imel Grillparzer samostansko življenje pred očmi, ko je pisal žaloi gro o nesrečni ljubezni svečenice, ugotavlja na primer obširna monografija o Grillparzerju takole: »Das Trauerspiel enthält eine Menge persönlicher Gedanken und Gefühle Grillparzers. Wir spüren darin den josephinischen Geist, den ihm sein Vater vererbt hatte. Bei der Schilderung des Festes in Sestos denkt er an eine Einkleidung. Die sich dem Dienste der himmlischen Aphrodite weihende Hero ist ein junges Mädchen, das ins Kloster tritt... Grillparzer, der Freigeist, verurteilte das Klosterleben. Sein Stück zeigt uns, wie die Natur die Religion Lügen straft (kako narava postavlja vero na laž), wie der Instinkt in einem reinen Herzen über die mönchischen Regeln den Sieg davonträgt« (Fran Grillparzer. Sein Leben und seine Werke von A. Ehrhard. Deutsche Ausgabe von M. Necker. München 1902. Str. 295). I. D.

KULTURNE POVEZAVE NA VELIKE RAZDALJE

Že leta 1957 sem se v članku o Aškerčevi baladi »*Mejnik*« (JiS II, 241—247) dotaknil vprašanja vzajemne povezanosti ljudskih izročil na velike razdalje. Izročilo o grešniku (-ci), ki se mora pokoriti za grehe zoper svetost meja (zoper dolžnosti do vaške skupnosti), je razširjeno od Estonske proti zahodu po vsej Srednji in Zahodni Evropi do atlantskega obrežja in je preskočilo z izseljenci tudi ocean v Ameriko. Pa tu razdalje niso nič čudežnega, ko se inačice drže tako rekoč druga druge. Drugače je s posebnim motivom, da tak grešnik sreča zunaj kje znanca, soseda, vračajočega se domov, in mu toži svoje gorje, znanec ali sosed pa po vrnitvi zve, da je grešnik (-ca) prav tedaj umrl (-la). To je enkratna pesniška zamisel, tako svojevrstna, da ni mogla nastati na več krajih. Mlajša je, nenujna, okrasek zavoljo lepote in učinka. Širila se je dosti daleč, pa ne tako daleč, kakor pripovedka sama, vendar se je spet porazgubila, da sta ostali — kolikor zdaj vemo — samo dve inačici daleč vsaksebi, ena v Aškerčevem rojstnem kraju ob Savinji, druga na Vorarlberškem.

Čisto tako podobni sta si še dve drugi bajki na Slovenskem in na Vorarlberškem. V Sloveniji je ponekod še močno živo izročilo o *Netéku*, bajčno-legendarnem varuhu gostoljubja. Najbolj znana je pač Trdinova inačica v »Verskih bajkah« (št. 48), ki jo je čul jeseni 1879 v Gradišču pri Dolenjskih Toplicah in združuje dvojje motivov (plačila in kazni): Neték pride v krčmo, naroči in pojé južino za dvanajst ljudi; usmiljena krčmarica ubogemu sestradancu prinese še vina, pač kakršnega daje poslom, in za jed in pijačo ne vzame plačila. Letina je nato zelo obilna, le vino je bolj — za posle. — Petdeset let poprej, leta 1814, pa je bil krčmarjev ded Netéku tako kosilo slano zaračunal, zato je prišla lakota, združena z nenasitnostjo, pa preneha'á šele po treh letih. Kocbekova inačica iz Solčave pripoveduje o prenehanju lakote, ko so dali pri kmetu Perku Neteku dva hleba in veliko latvico kislega mleka. To je pojedel in odšel in »od tistega časa niso videli Neteka nikdar več«.

Skoraj kakor okrajšan prepis Trdinove bajke se čuje Beitlova pripovedka »*Der Fresser*« (Požeruh) iz Bregenzerwalda na Vorarlberškem: V času, ko je kuga razsajala po deželi, je prišel v krčmo tujec ter naročil in pojedel južino za dvajset

oseb. Krčmarica mu za vse to ni nič računala, plačilo pa je bilo, da potem nihče več ni obolel za kugo. — Ta »Fresser« je torej Kužnik (Pestmann). Tudi v neki švicarski pripovedki iz Prätigaua, sta Kužnik in Kuga požeruha; v krčmi jima postrežijo brez plačila za južino za 30 oseb; zato pa, ko začne kuga razsajati v dolini, v krčmi nihče ne oboli. Neteštvo je prišlo v pripovedke o Kužniku in Kugi kajpada iz bajke o Neteku Požeruhu, ki je bila nekdanj znana ne le v Sloveniji, ampak tudi na ozemlju nekdanje Recije in v vmesnih deželah. Sled tej pripovedki se je ohranila v Jegerlehnovi pripovedki »Vielfraß« iz Emsa v Zgornjem Wallisu v Švici: Bogokletnika zadene kazen, da se ne more nikdar več nasititi, in naj še toliko pojé. To je inačica bajke o razuzdanih planšarjih, ki brezumno tratijo živila, planšarske pridelke, pa počenajajo bogokletna dejanja; zato jih planinski duh — često je to velika lutka, ki so si jo sami naredili, pa oživi — žive odere in kožo na strehi razpne. Primerjati je starogrško bajko o Apolonu in Marsiji. Ta kazen je tu zamenjana z neteštvom.

Kakor se je bajka o Netéku, ki je na Slovenskem še danes ponekod živa, na retijskih tleh ohranila samo v ostankih, drobcih in drugih pripovedkah, tako se je zgodovinska pripovedka o *roparskem vitezu*, ki ga v nezavzetnem gradu *skoz okno ustrele*, v Švici in na Vorarlberškem še ohranila, na Slovenskem pa vemo o njej samo še po zapisih piscev iz fevdalne dobe. To je pripovedka o Erazmu Predjamskem. Vsa povezava motivov je tu in tam ista: Viteški nasilnik se pred maščevalci varno skriva v nezavzetnem gradu — v prätigauski inačici stoji razvaljeni grad Ferporta, zdaj Frackstein, celo v prav taki votlini pod previsno skalo kakor Predjamski grad — maščevalec pa ima ali si dobi v gradu samem pomočnika (v Reciji pomočnico) in ta mu z znamenjem pokaže in napove kraj in čas, ko je nasilnika mogoče s strelom (strelico) zadeti; grad nato zavzamejo (in porušijo). Razložek je le ta, da so kaznovalci v švicarskih in vorarlberških inačicah malodane vedno sami kmetje, v fevdalnem povedanju o Erazmu Predjamskem pa o kmetih ni sledu. Verjetno pa je, da je pripovedka v Erazmu nastala kot ljudska pripovedka pod vplivom švicarsko-vorarlberških vzorcev, saj je znano, da so osvobodilni boji švicarskih svobodnjakov zoper Habsburžane in druge fevdalne gospode ter uspehi tirolsko-vorarlberških kmetov, ki so si priborili celo zastopnikov v deželna zbora, močno vplivali na kmečke punte na Slovenskem ob koncu srednjega veka.

Še v večje razdalje nam kaže šaljivka o *napačni krsti*, osnovana na sporočilih (po Sydowu: memoratih) iz krajev z ostrimi zimami, da morajo ali so morali ob debelem snegu, ko niso mogli do fare, časih zelo oddaljene, mrliče za silo zavarovati — ob bolj ali manj primitivnih stanovanjskih razmerah — v snegu, v dimu, v skednju, na podstrehi. Pa tudi najstarejša taka poročila so mlajša kakor ustanovitve rednih profara in uvedba dolžnosti, pokopavati mrliče v blagoslovljeni zemlji. Na Slovenskem se je to zgodilo ponekod že v 9. stoletju, drugod šele v dvanajstem.

Memorati o shranjevanju mrličev v snegu ali dimu so neprenosni, ni jim mogoče dodati izmišljenih dostavkov. Drugače je s poročili o shranjevanju mrličev na podstrehi; v podobnih zabojih ali skrinjah kakor mrliča so hranili tam tudi obleke, platno, bob, suho sadje ipd. Pa je kdaj šaljivec — kajpada ne domačin — memoratu dodal domisljico o zamenjani krsti in o pokopu krste s suhim sadjem. Take zgodbe so se širile potem na vse strani in pritakale kateremu koli memoratu. Tako Ratečani (pri Kranjski gori) še danes vedo, da so pokopavali nekdanj (pred 13. stoletjem) mrliče pri profari na Rodinah, v hudih zimah pa so jih zakopavali v sneg; v Zabreznici blizu Rodin pa so vedeli, da so Ratečani v sili deli mrliča v skrinjo na podstrehi; nekoč pa so namesto mrliča pokopali na Rodinah krsto s suhimi hruškami, pomoto pa odkrili na pogrebščini, ko je hotela gospodinja pogrebem postreči še s suhimi hruškami, v skrinji pa so našli namesto hrušk mrliča. Podobno zgodbo o Remšničanih pripovedujejo v Legnu pri Slovenjem Gradcu.

S spremenjenimi razmerami so se memorati o zasilnem shranjevanju mrličev razen v alpskih pokrajinah med Renom in gorato Hrvaško čisto porazgubili in pozabili, ostale pa so na vsem nekdanjem ozemlju od Crknega do obale Severnega morja šaljivke in burke o zamenjani krsti; severnomorska šaljivka je skoraj dobesedno enaka naši iz Zabreznice. Najstarejši, le lahko šaljivi tip z odkritjem zmote takoj pri pogrebščini — k njemu spadajo vse tri ravnokar omenjene inačice — pa je že zelo redek; k njemu spada le še inačica iz Būrstegga pri Lechu na Vorarlberškem in še ena iz neimenovanega kraja na Slov. Štajerskem, vsega — kolikor vemo — pet, vse na obodu celotne razširjenosti. Sredino zavzemajo številne mlajše inačice.

Pravo uganko nam pa zastavlja legendarna pesem »*Marija gre z Jezusom na božjo pot*« (SNP I, št. 466—477, osem rokopisnih inačic). Poglavitna inačica (št. 466)

pravi, da gre Marija z Jezuškom na Sveto goro in prosi najprej županjo hčer, naj ji pomaga dete odnašati, pa ta jo zviška zavrne; nato prosi ubogo hčer, ki to rada stori. Na vprašanje pove Jezušček materi, da bo županovi hčeri plačilo »Dost blaga, malo otrok, Na unem sveti pogubljenje«, ubogi hčeri pa »Dosti otrok, malo blaga, Na unem sveti zveličanje«.

Slovenskim inačicam ustrežata, kolikor zdaj vemo, dve irski legendi v prozi. V eni (Béaloideas XXI, 1951-52, str. 8, 504) napove Jezus materi v podobah prav isto kakor pravkar navedena slovenska pesem: veselo življenje — pogubljenje; trdo življenje — zveličanje. V drugi rokopisni inačici, ki jo bo priobčil v posebni študiji dr. Milko Matičetov, je ta legenda vpletена v pripovedko o sežganem in prerojnem človeku. O bogati ošabni ženi, ki ni hotela Jezusa nositi, pravi Jezus, da bo ob njeni smrtni postelji stalo vseh njenih dvanajst sinov, postrežljiva uboga žena pa bo našla ob vrnitvi od hiše in sina samo še pepel. Pozneje pa Jezus Mariji razloži, da bogatinka kljub svojim navzočim sinovom po smrti na poti k sodbi ne bo imela luči in bo padala in se opotekala v temi, uboga starka pa bo imela pri sebi sina angela, ki jo bo vodil v nebo.

Med Irsko in Slovensko glede te pesniške snovi doslej zija popolna praznina. Pot, ki ju veže, pa nam pokaže morda legendarna pesem o »Sv. Štefanu« (SNP I, št. 632—635; SG XI, št. 1, jan. 1865, str. 23—24; S 76, št. 71, 25. III. 1939, str. 6; rkp. B. Orla), ki je bližnja sorodnica srednjeangleške balade »St. Stephen and Herod« (Child, The English and Scottish Popular Ballads, Boston, Mass., I, 1882, n. 22, Ms. ca. 1450, Brit. Mus.). Ta balada se glasi v slovenskem prevodu:

1. Sveti Štefan je bil služabnik v kralja Heroda dvoru,
In stregel mu je pri kruhu in obleki, kakor vsakemu kralju gre.
2. Štefan je iz kuhinje prišel z neresovo glavo v rokah;
Zagledal je zvezdo, lepo in svetlo, ki nad Betlemom je obstala.
3. Vrgel na tla je neresovo glavo in šel v dvorano:
»Zapustim te, kralj Herod, in tvojo službo vso.
4. Zapustim te, kralj Herod, in tvojo službo vso;
Rodilo se je dete v Betlemu, boljše je od nas vseh.«
5. »Kaj te moti, Štefan? Kaj se ti je zgodilo?
Ali pogrešaš bodi jedi, bodi pijače v kralja Heroda dvoru?»
6. »Ne pogrešam ne jedi ne pijače v kralja Heroda dvoru;
Rodilo se je dete v Betlemu, boljše je od nas vseh.«
7. »Kaj te moti, Štefan? Si li nor ali se ti začenja blesti?
Ali pogrešaš bodi zlata, bodi plače ali morda bogate obleke?»
8. »Ne pogrešam ne zlata ne plače niti ne bogate obleke;
Rodilo se je dete v Betlemu, pomoglo nam bo v naših potrebah.«
9. »To je vse tako zares, Štefan, vse tako zares, kajpada,
Kakor bo tale kopun zapel, ki leži tu na moji skledi.«
10. Ta beseda še ni bila prav izrečena, ta beseda v tej dvorani,
Že kopun je zapel *Cristus natus est!* sredi med gospodo vso.
11. »Vzdignite se, moji mučitelji rablji, semkaj in vsi nadenj,
In peljite Štefana iz tega mesta in kamenjajte ga s kamni!«
12. Vlekli so ti Štefana in kamenjali ga na poti,
In zato so bilje njegove na sam Kristov dan.

Bližnja sorodnica tej angleški baladi je farörska pesem z bistveno isto vsebino; na angleški pesmi sta osnovani tudi dve švedski pesmi in ena zahodnofinska. (Tu so mi rabili podatki v razpravi Hildinga Celandra, Till Steffanslegendens och Steffansvisornas utvecklingshistoria, ARV, Tidskrift för nordisk folkminnesforskning 1945, 134—164; izvajanja o slovenski pesmi pa so nepopolna, deloma tudi napačna, ker je avtor poznal samo inačico št. 632—633, ki mu jo je oskrbel B. Orel.)

Slovenske inačice obsegajo razen motiva trikraljevske zvezde in vabil, naj bi Štefan še ostal v Herodovi službi, kar vse bistvene motive angleške pesmi. Štefan je Herodov osebni strežnik (kletar). Štefanovo trikratno oznanilo rojstva Kralja kraljev, to je Mesija, je tu in tam ponovitev angelovega božičnega oznanila in ne vprašanja Modrih z Vzhoda vpričo Heroda po novorojenem judovskem kralju. Vprašanju, ali se Štefanu blede (kit. 7), ustreza v slovenski pesmi Herodežkin očitek, da se je napil kraljevega vina in ne ve, kaj govori. Čudežu oživelega in pojočega petelina, ki ga izzove sam Herod, ustreza v slovenski pesmi vrsta čudežev, posebno pa

kuščarji, spremenjeni v ptičice. Kajpada je skupno tudi Štefanovo kamnanje; pre-rokovanju Štefanove vigilije na sam božični dan pa ustreza groblja, spremenjena v kapelico, kamenje spremenjeno v sol, ki bo na Štefanov god blagoslovljena.

Ne glede na nekatere mlajše dodatke, n. pr. Herodežkine vloge Putifarjeve žene in tega, da je Herodežka v mlajši inačici obeh zapisov (št. 632—633) čisto spodrinila Heroda, je slovensko izročilo po motiviki starejše od angleške pesmi. V njej ni čudeža pojočega pečenega petelina, ki je izpričan v Franciji v 11. stoletju v zvezi s Tremi kralji in Herodom, pa je prišel tja z Vzhoda, kjer ga pozna že apokrifni Nikodemov evangelij (4. stoletje), in sicer preko romanskega juga. Iz istega razloga ni v slovenski pesmi trikraljevske zvezde, ki je tudi v angleški le nekako prilepljena k božičnemu oznanilu. Posebno važno pa je pričevanje šentgallenske božične pesmi iz 11. stoletja, v kateri Herod pokliče k sebi pastirje, ki so slišali angelovo oznanilo, ter jih zaslišuje. V Cafovi inačici (št. 635) je Štefan sam eden teh pastirjev in je prvi zavedni mučenec v družbi nezavednih prvih mučencev, betlehemskih otrok.

Iz vsega se vidi, da je starejše vzhodnjaško-južnoromansko izročilo prišlo na Slovensko in starejši obliki, v mlajši pa preko Francije na Angleško in od tam v Skandinavijo. Verjetno je bila to tudi pot legende o Marijinem romanju.

Še dalje po svetu nas vodi *razmejitveni tek*. Jakob Grimm je mislil na samo-svoj nastanek antične pripovedke o razmejitvenem teku med Kartagino in Kireno (bratih Filenih) ter švicarskih inačic razmejitvenega teka. Pa pripovedka o Krvavem kamnu v dvojni, slovenski in uskoški obliki, ki združujeta švicarske in antične motive, kaže na staro skupno ustno izročilo. Več o tem sem napisal v letniku SR (1957). To potrjuje tudi v tej zvezi doslej neopazena ladinska inačica iz Enneberške doline v tirolskih Dolomitih (Unheimliches Marken, Heyl, Sagen... aus Tirol, 1897, VII, št. 63, str. 599s), v kateri je kakor v pripovedki o Krvavem kamnu skala na grobu mejnik. Na grobu je mejnik tudi v nekoliko okrnjeni inačici iz gorjanske fare pri Zilji (Zakaj straši na Brezniku, Fr. Kotnik, Storijske I [1922 in 1957], št. 22; prim. Potočnik, Vojvodina Koroška I [1902], 182s Kotnik, Storijske II [1958], št. 9.

Tudi naj le mimogrede omenim slovenske in vzhodnoalpske pripovedke o *opojnem in ujetem divjem možu*, ki segajo preko srednjega veka in srbskih pripovedk nazaj v antični Bližnji in Daljni vzhod (Midas in Silen, Salomon in Ašmedai — Vikramaditja); o tem sem pisal v Zgodovinskem časopisu (VI—VII, 1953, 124—153).

Če prestopimo zdaj še na torišče ljudske medicine, najdemo tudi tu marsikaj mikavnega iz preteklosti in sedanjosti. Že v kulturnih plasteh mlajšega paleolitika so našli trepanirane človeške lobanje (z izdolbenimi odprtini in zaraslimi robovi). Iz Polinezije pa smo zvedeli, kako tamošnji »divjaki« take operacije opravljajo: z jedkim sokom nekega mleča rano razkužijo, oljnati rastlinski sok pa je aseptični obliž, ki rano zapre. Ta umetnost je znana tudi Indijancem in Karl May baja v Surehandu II, kako je Winnetou njemu samemu nevarno rano tako uredil. Isto metodo so poznali tudi v antiki: evangelist Luka poroča v zgodbi o usmiljenem Samaritanu, da ranjencu vlije v rano vino (desinfekcija) in olje (aseptični obliž). Kot aseptični obliž so tudi meni v deških letih kajkrat privezali na krvavečo rano mastni list neke rastline na domačem vrtu, ki ji žal imena ne vem, ko so prej potegnili s spodnje strani tanko kožico, ki je pokrivala mehko notranjo plast lista. In v porodništvu! V osrednji Afriki gre starejša žena s porodnico, ko je prišel njen čas, iz vaške umazane na samotni kraj v gozdu ob tekoči vodi; tam se porodnica skoplje. Žena pa vzame s seboj tudi kepo kresilnega kamna, da iz njega (ne od njega) odkrhne tanko rezilo, aseptično, in z njim prereže spodvezano popkovo.

In kdaj šele se je naučila sodobna medicinska veda te umetnosti pradobnega človeka in današnjega »divjaka«! O tem lahko beremo v knjigi »Stoletje kirurga«.

Po teh razgledih, ki naj bi nas poučili, da znanstveni napuh nasproti preprostim kulturam ni prav nič opravičen, se ozrimo še na silnejše razdalje, zemljepisne in časovne, ki pa vendar vežejo neke naše bajke skoraj krog in krog zemlje.

Blizu dvajset let je tega, da sem na večeru Slavističnega društva v Ljubljani govoril o prakulturnih bajkah pri Slovencih, to je o Trdinovem zapisu iz Mengša o ustvarjenju sveta s samim pogledom in prvega človeka iz stvarnikovega znoja in drugem iz Šiške pri Ljubljani o ustvarjenju zemlje z motivom poniranja. Pozneje sem podobne zveze pokazal še v vrsti drugih kozmogonskih bajk. Pregledno je vse to v članku »Narodno pesništvo« v knjigi Narodopisje Slovencev II (1952, 50—60).

Mnogi so ob teh izvajanjih zmajevali z glavami in jih imeli za prazno fantastiko. Pa blizu v istem času kakor jaz so začeli tudi v amerikanistiki iskati potov v isti smeri. V izboru predavanj na 29. mednarodnem kongresu amerikanistov

od 5. do 12. septembra 1949 z naslovom »Indian Tribes of Aboriginal America« (ed. by Sol Tax, Chicago 1952), začena Earl W. Count svoje poročilo »The Earth-Diver and the Rival Twins: a Clue to the Time Correlations in North-Eurasian and North American Mythology« (str. 55—62) z besedami: »Več ko pred petnajstimi leti so me presenetile neke osnovne podobnosti v zgodbah o ustvarjenju zemlje s poniranjem pri ameriških Indijancih in pri Slovancih.« K tem in k onim so prišle te zgodbe iz stare Severne Azije. Z mano vred Count tudi zavrača Dähnhardtovo domnevo, da bi bile izšle od srednjeveških orientalnih dualističnih verstev.

Njegovo obzorje pa sega na zahodu le do Rusov in Ukrajincev in do Fincev. Dopolnil pa je to hibo dr. Rajko Ložar, ko je v članku »Bajke o nastanku naše zemlje« v Ameriški domovini (March 31, 1954, str. 3 ss) Countova izvajanja dopolnil z mojim gradivom in z izsledki raziskav naših slovenskih kozmogonskih bajk.

Ni dvoma, da bodo nadaljnja raziskovanja našla še novega gradiva in novih povezav naših ljudskih izročil na vse strani. Saj noben narod ni sam zase na svetu, vsi smo člani ene velike družine, človeštva.

Ioan Grafenauer

Slovniške in pravopisne drobtine

KDO IMA PRAV?

V Slovenski slovnici 1956 (str. 29) so enakozvočnice ali homonimi opredeljeni kot »besede ali govorne celote z enako izgovarjavo, a z različnim pomenom, izvorom in včasih tudi pisavo«. To je pojasnjeno v stavkih, iz katerih je ta besedna igrača jasno razvidna. Vzemimo dva: Vtakni *prst* v *prst*. Tu *prst* na roki nima nobene zveze s *prstjo* na njivi, in vendar sta kljub popolnoma različnemu izvoru besedi danes v tej obliki glasovno popolnoma enaki. Ali si *kos* spravi *cel kos* v *cev*? Tudi tu nimata prvi in drugi *kos* nič skupnega, še očitneje pa ne *cel* in *cev*; in vendar sta para po glasovih danes popolnoma enaka. Tako torej slovnica.

V pravkar izšli Besedni umetnosti pa beremo (str. 16): »Enakozvočnice ali homonimi se imenujejo *besede z več pomeni*.« Za zgled navaja: »*List* na veji, *list* papirja, *list* za časopis, *list* za pismo. *Zob* v ustih, *zob* pri grabljah, *pasji zob*, *Babji zob*, *zob časa*.« Naprej navaja še homonime, ki so se pomensko razšli po različnem poudarku, kakor: *dražiti* — *dražiti*, *precej* — *prečej*, *glávica* — *glavica* itd. Torej nekaj čisto drugega kakor v slovnici.

Obe knjigi sta v rokah istih dijakov. Komu naj verjamejo? Razsodba seveda ni težka, saj te pouči vsak leksikon. Nemški, francoski in angleški govorci za slovnico, le italijanski so blizu Besedni umetnosti. V italijanščini namreč *omònimò* pomeni *enakoimenski*, *istoimenski*. Verjetno je to nagnilo avtorico do take opredelitve. Toda ali je to upravičeno, če je že skoraj 20 let pojem enakozvočnic ali homonimov v slovenščini opredeljen po zgledu francoskih slovníc, saj je francoščina prava domovina teh jezikovnih posebnosti. Kar vzemite *sang*, *sans*, *cent*, *sent*, *s'en*, vse se enako izgovarja (*san*); tudi *sain*, *saint*, *sein*, *cing*, *ceint*, *seing* se enako izgovarja (*sen*). To so prave enakozvočnice. Kar navaja Besedna umetnost, je metaforičen pomenski razvoj iste besede; njen pomen se zaradi kakršne koli podobnosti ali zveze prenaša na druge predmete. To ni enakozvočnost, marveč istoimenost; ljudje z istim imenom so v italijanščini *omònimi*, po naše *soimenjaki*. Če že torej jemlje knjiga italijansko opredelitev, bi jo morala v slovenščini imenovati s pravim imenom. Zato razsodba v tej pravdi ni težka.

J. R.

ZATEGADELJ

V ljubljanski drami mi je z odra nekajkrat (na primer v Modrovem prevodu Ane Karenine) udarila na ušesa beseda »zategadelj«. Zdela se mi je nekam izumetničena in vprašala sem se, zakaj je bilo treba zamenjati z njo vsakemu jasni »zato« ali »zavoljo tega«. Imela sem občutek, da jo je tudi igralec nekako posiljeno izgovoril, in morda je bil tudi med poslušalci poleg mene še kdo, ki ga je to zmotilo.

Nastane vprašanje, kako je pravzaprav s temi reči v našem jeziku? Ali si lahko vsak, ki slovensko piše, privoščiti kaj takega na račun lepega jezika? Lepega pravim zato, ker je — vsaj po mojem estetskem kriteriju — lepo, kar je čimbolj naravno, pristno in nespačeno in, kar za jezik še prav posebej velja, vsakemu razumljivo. Zlasti pa bi bilo treba paziti na to pri tekstih, ki si jih morajo osvojiti igralci in jih posredovati poslušalcem. Zdi se mi, da se tako dela sila njim, ki besedilo govore, in tistim, ki ga poslušajo. — Pa to le načelno. Poglejmo, kako je z besedo zategadelj v zgodovini našega jezika in kako je z njeno sedanjo živo rabo.

Pleteršnikov slovar izkazuje: pod *dèlj*: za-delj, wegen; za tega delj (zategadelj), deswegen; prim. stsl. *dèlja*; pod *zàdelj*: = zaradi, Jan; (zadel, Cig.); zadelj, Slom. — Jan. (Slovn.); zadelj, Majar (Pesmi) — Mik.; pod *zategadelj*: za tega delj, deswegen.

V osrednjih slovenskih govorih, kolikor mi je znano, beseda v tej obliki ni v rabi. Dolenjci bi rekli: za moj tal, za ta tal, kar je brez dvoma in nemščine: für mein teil, für seinen teil, meines teils, seinesteils (prim. Heyne, Deutsches Wörterbuch, III/951). V koroških govorih (po podatkih iz okolice Slovenjega Gradca) pravijo n. pr.: *zadelj šotga*, kar pomeni zavoljo tega, zato. Slišala sem tudi obliko *zadèlj*, ki se najde, kot vem iz druge roke, menda še kje na Gorenjskem. Prêpričana sem pa, da besede zategadelj, z vrinjenim »tega«, z e-jem ter končnim -j ne bi našli nikjer v še nesprijeti ljudski govorici.

Protestanti (Trubar, Krelj, Dalmatin) pišejo največkrat: *zavoljo, za naših grehov voljo, za tiga voljo, za voljo tega*. Zategadelj nisem našla nikjer (iskala sem po najlaže dosegljivih virih). Tudi v besednjakih (Megiser: Thesaurus, Alasia, Hipolit, Kastelec, Pohlín) se vrstijo v glavnem le: *za tega voljo, obtorej, zatu, zatiga*, šele v Gutschmannovem besednjaku (1879) sem našla: *za tega delu, za delu, za časti delu* (ehrenhalben), *za nja diel* (seines theils). Miklošič navaja v »Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum« (1865) za stsl. *dèlia* — propter kot nsl.: *za naše dèlo, za tega dèli* (rês. = Gutschmann: Christianske Resnice, Klagenfurt, 1770) in *za tega dèli, dèla, venet*. To kaže, da je oblika koroška ali obrobno dialektična in je kot taka prišla tudi v Gutschmannov besednjak, od koder je našla pot v Murkov slovar (1833): *za tega delo* (deswegen), *za kogar delo* (dessenthalben) in v Janežičev besednjak (1867), kjer se prvič prikaže v obliki *za tega delj*. Oblike z »delo, delu« si razlagam kot naslonitev na substantiv delo, »tega« pa je morda zapisal Gutschmann iz pogostne zveze »za tega voljo«. Oblika »dèli« v »za tega dèli«, ki jo citira Miklošič iz Gutschmannovih »Resnic«, je bila najbrž v koroških govorih tedaj živa, kakor je, kot rečeno, tam v rabi še danes.

Ceprav so ti podatki nepopolni, le lahko spoznamo iz njih, da beseda v tej obliki ni stara in da torej v omenjenem primeru ne gre za to, da bi poživil jezik z žlahtno starino. Ker beseda, kot vidimo, tudi ni ljudska, res ne vem, zakaj je treba siliti poslušalce z njo. Sicer je pa sploh vprašanje, kdaj je vnašanje dialektičnih in arhaičnih oblik ali besed v kak tekst primerno. Vsaka beseda se v vsakem okolju ne more počutiti dobro. Zeleti bi bilo, da bi bil jezik v vsakem delu enoten, uglašen; zdi se mi pa, da naši prevajalci premalo pazijo na harmonijo v jeziku. Ne morem pozabiti, da sem pri sicer klasičnem prevodu Sokratovega zagovora, ob katerem sem resnično uživala, iz »Sokratovih« ust slišala besedo »en bloc«, kmalu zatem pa večkrat izrazito ljudsko prisposodbo »vračati šilo za ognjilo«. Na take reči mislim z besedo harmonija, kajti tudi to je ena izmed potez, ki ustvarjajo jeziku lepo podobo.

Joža Meze

PRIPOMBA K OBLIKI VIKANJA

F. Jesenovec je v JiS (IV, 30—31) zavrnil tako imenovano logično vezanje pri vikanju kot neslovensko. Sam sem v ti reči bolj popustljiv, zato sem jih pa moral dostikrat slišati, češ da je to grdo in da tudi ni slovensko. Prvi očitek izvira iz občutka nerodnosti in skoraj sramu in strahu, ki ga imamo Slovenci tako radi pred realistično besedo in obliko, kadar jo vidimo zapisano, kakor da bi morala biti zmerom malo privzdignjena. Drugi me ne prepriča do kraja, ker stvari niso tako preproste. Ali je recimo onikanje slovenskega rodu? In vendar ga ni, ki bi ga preganjal. Res je, da zginja in se poživilja samo še za ironično in humoristično rabo. Bolj se drži še marsikje onikanje, ki se je razvilo kot slovenska posebnost, ko namreč človeka ne ogovarjajo, ampak govorijo o njem, če ga res spoštujejo, v tretji množine. Tu ne gre samo za gospodo, ampak tudi za starše in v tem čutiš ganljiv etos, ki ga

pozna človek z dežele. Onikanje spričo človeka se je zdelo meni in še marsikateremu Primorcu tuje in nedemokratično. Nismo bili vajeni takega češčenja drugih in poniževanja sebe. Ali pred nekaj leti sem prav obstal, ker me je onikal star možak v Cerovljah, v naši sosedni vasi — in to ni daleč od narodne meje. Še pred štiri-desetimi leti so poznali to obliko spoštljivega ogovora tudi v naših krajih, pa jo je prej kakor drugje popolnoma zamenjalo vikanje. Od kdaj pa je to v rabi in od kod je prišlo? Naši laški sosede se zdaj ogovarjajo v takem primeru z *lei*, to je s tretjo ednine, dosti dosti prej pa so vikali in to v taki vezavi, kakor nam je to povedal Jesenovc. Kakor je videti, tega načina ne poznajo samo Primorci, ampak je zelo razširjen tudi drugje. Skoraj čudno bi bilo, da bi šlo samo za pohujšanje, ki se je zalezlo tako na široko s Primorskega. Ali ni bila ta sprememba že psihološko pripravljenost prav spričo današnjega bolj demokratičnega in bolj realističnega duha, ki zmanjšuje razdaljo med ljudmi in mu je tako ogovarjanje bolj domače in bolj realno, ker zravnava vsaj v glagolskem deležniku in v pridevniku človeka s človekom. Sicer pa to nagnjenje najbrž ni tako mlado, ker ga srečamo celo v Trdinii, ki je vendar pravi Kranjec. V Pripovedki od žolnirja, ki jo je dal v Ljubljanski časnik 1850, lahko bereš: No! ker ste že tako dober, si pa zvolim — za imenitnosti ne maram — kaj prav žolnirskega... Še boljši! pravi Gašper, zlo mi boste prvič vstregel, če mi boste take kvarte dal, s katerimi zamorem vsaciga pod koš djati in osušiti... Drugič, reče ta dalje, mi boste zlo všeč storil, če mi podelite pipo, ki bo brez nabasanja vedno kadila... V tretje, pravi on, bi pa še nar rajši imel, ko mi vi boben dal kamor bo, ko vanj telebnem, vse noter iti moglo, kar bom mislil in hotel. — Zato te oblike ne bi kratko in malo postavil pred vrata. V realističnem govoru bi lahko imela kaj pravice.

L. Legiša

Opomba uredništva. Primitivci so tikali. Z naraščanjem civilizacije, pa tudi socialne odvisnosti, so se razvile nove oblike spoštljivega občevanja. Anglež je tako dosledno izpeljal vikanje, da mu je danes »ti« le še arhaizem, ohranjen na primer v očenašu. Francoz v konvenciji vika, tikanje si je prihranil za zelo preprosto ali intimno govorico. Nemec onika, v preteklosti pa je imel značilno onikanje uradnega sloga in govornice z viška. Španec onika, čeprav se ne zaveda več, da govori z »vašo milostjo« (usted — vuestra merced). Tako dela tudi Poljak v zvezi z gospodom (co pan robi?). V Italiji so fašisti s silo obnovljali nekdanje vikanje, češ da je onikanje zapuščina španskega gospodarstva. Vendar niso uspeli, ker je bilo vikanje nekako prihranjeno za občevanje s podrejenimi.

Slovinci tikamo in vikamo (ostanke onikanja je dobro označil pisec). Kaj pa naj porečemo k obratu: Kaj ste rekel, gospod? Tudi Čeh pravi: »Proč jste smuten?« S piscem vred prav nič ne verjamem na zadevni italijanski ali nemški vpliv. Zavest, da govorim samo z eno osebo, lahko vsak čas neodvisno pripelje do edninske rabe. Vendar se vprašujem, kako se le-ta prilaga slovenskemu ušesu. Meni na primer zveni čisto naravno, a z diškom po vsakdanjem, robatem, neizobraženem. Za označevanje take govornice se že danes uporablja v konverzacijski komediji in mislim, da se je s tem obogatil naš slog.

A. B.

O NAPAČNI RABI PRIREDNEGA VEZNIKA IN

»Včasih malo postaneva in gledava nazaj v dolino.« Take in podobne stavke z dvema povedkoma, zvezanima s prirednim veznikom in, v katerih pa je prvi glagol perfektiven, berem pogosto, neredko zlasti v prevodih.

Zdrav jezikovni čut nam pravi, da so takile stavki napačni: Sédel je za mizo in jedel. Stopil je na oder in govoril.

In, pa, ter so priredni vezniki, stavčni in besedni, vežejo sorodne stavke in prav tako sorodne stavčne člene. Razloček med perfektivnimi in imperfektivnimi glagoli pa je tolik, da jim v smislu, za katerega gre tu, ne moremo prisoditi tolikega sorodstva, da bi jih mogli kot stavčne člene priredno med seboj vezati z veznikom in. Zato moramo v takih primerih, v katerih gre tudi za časovni odnos, izraziti ali z dvema prirejenima stavkoma ali pa s podredjem. Navedeni stavki bi se morali pravilno glasiti: Včasih malo postaneva, potem gledava v dolino. Sédel je za mizo, nato je jedel. Stopil je na oder, zatem je govoril. Planil je v sobo, potem je govoril. Seveda je vezava samih dovršnih ali nedovršnih glagolov pravilna: Včasih malo postaneva in pogledava v dolino. Sédel je za mizo in začel jesti. Stopil je na oder in spregovoril.

Ivan Tominec

UČBENIK O BESEDNI UMETNOSTI

V založbi Mladinske knjige je izšel učbenik »BESEDNA UMETNOST«, ki ga je napisala *dr. Silva Trdinova*, kot recenzenti pa so sodelovali pri njem dr. A. Bajec, dr. M. Boršnikova, A. Gspan in M. Ravbar.

Učbenik je namenjen zlasti učiteljem in dijakom srednjih šol pri pouku literarne teorije, vendar ga bodo s pridom in uspehom lahko uporabljali vsi, ki poučujejo slovenščino, saj je v njem poleg čisto teoretskih razglabljanj vse polno vaj, ki nakazujejo hkrati metodo dela v razredu v zvezi s poukom literarne teorije.

Marsikdaj slišimo upravičene pripombe prav na račun pouka literarne teorije po naših šolah. Ta pouk je res večkrat tako formalističen, da učence odvrča od besedne umetnosti.

Menimo, da bo prav ta učbenik o besedni umetnosti odpravil te nevednosti pri pouku literarne teorije, pomagal učiteljem, da bodo našli pravi način podajanja in s tem približali učencem umetnino z idejne, estetske, vsebinske, oblikovne in jezikovne strani tako, da jo bodo vzljubili.

Knjiga je vezana, tekst pojasnjuje slike, poleg njih pa so v knjigi še številne barvne priloge umetniških slik. Res lep, primeren in potreben učbenik.

Stane 500 din. Dobite ga v vseh knjigarnah.

MLADINSKA KNJIGA
Ljubljana, Tomšičeva 2

